

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЦЕНТР ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ, ЗАОЧНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ

Кафедра практичної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ У
ФОРМУВАННІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МОЛОДІЖНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ»**

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»

Ганни ДУБІЛЬ

2 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Наталія МАЙОРЧАК

Рецензент

кандидат психологічних наук, доцент

Галина ЛЯЛЮК

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« _____ » _____ 2022 р., протокол № _____

Завідувачка кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

(підпис)

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ У ФОРМУВАННІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	
1.1. Поняття та особливості стресостійкості особистості.....	
1.2. Особливості стилю батьківського виховання і його вплив на формування особистості.....	
1.3. Соціально-психологічний портрет сучасної сім'ї.....	
1.4. Особливості сімейних сценаріїв та їх характеристика.....	
Висновки до розділу 1.....	
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ У ФОРМУВАННІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
2.1. Характеристика вибірки та методики дослідження.....	
2.2. Аналіз результатів описової статистики.....	
2.3. Опис результатів порівняльного аналізу.....	
2.4. Опис результатів кореляційного аналізу.....	
2.5. Опис факторного аналізу даних.....	
Висновки до розділу 2.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

На сьогоднішній день, який вимагає від кожної особистості швидкого темпу життя, швидкої реакції у ситуаціях та певних очікувань надзвичайно важливим є така характеристика людини як здатність до адекватного реагування у критичних ситуаціях, які трапляються з нею кожноденно. У таких ситуаціях дуже важливо зберегти свою працездатність, а саме психологічну стійкість. Саме психологічна стійкість є одна серед найважливіших і актуальних завдань психології і потребує якнайбільш ранньої діагностики рівня стресостійкості особистості. Ця проблема розглядається багатьма вітчизняними і зарубіжними науковцями.

Такі науковці, як Г.Сельє, Р.Бернс, Г.Лазарус, М.Борневассер, застосовують термін стресостійкість. У вітчизняній психології такі науковці як А.Я. Боднар, Н.Г. Макаренко та інші використовують поняття емоційна, психічна й психологічна стійкість.

Зменшення ризику виникненню небажаних тенденцій у розвитку особистості можуть посприяти лише своєчасна і якісна діагностика рівня стресостійкості особистості та конкретні корекційні заходи. І це може посприяти власній реалізації особистості та повноцінному суспільному життю і її ефективній, продуктивній діяльності у соціумі.

Сучасне суспільство поняття «сім'я» розглядає, як розвиток всього суспільства, а не тільки розвиток дитини. Відносини дитини з батьками – це перший досвід взаємодії дитини з навколишнім середовищем. Завдяки цьому досвіду у дитини закріплюються і формуються конкретні моделі поведінки з іншими людьми, які можуть передаватись з покоління в покоління.

У будь-якому суспільстві завжди формується певна культура стосунків між батьками і дітьми, формуються соціальні стереотипи, установки і погляди на розвиток особистості. Батьки, які спілкуються зі своїми дітьми з позиції рівності, не завжди розуміють, що діти їх сприймають з позиції рівності і через це авторитарна модель стосунків між поколіннями приречена на владу.

Проблемою батьківсько-дитячих стосунків цікавились як вітчизняні найковці, такі як Л.І.Божович, Л.С.Виготський, М.І.Лисина, О.М.Леонтьєв та інші, так і зарубіжні вчені, а саме Р.Бернс, М.Лисина, К.Роджерс, Дж.Міда.

Фактор взаємодії батьків і дитини на ранніх етапах розвитку, так і на більш пізніх, вважається дуже значимим у розвитку дитини і формуванню її емоційної й особистісної сфери. При постійному контакті батьків з дитиною, батьки допомагають дитині врегульовувати і впорядковувати її ефективні стосунки з оточуючим світом.

Відношення батьків може викликати і зворотній ефект. Якщо батьки не будуть зауважувати успіхи дитини, не будуть її хвалити, мотивувати, а будуть тільки сварити чи карати за її вчинки, акцентувати увагу на її помилках, дитина може втратити інтерес та мотивацію до своєї діяльності, пропаде бажання працювати над своїми помилками і, як наслідок у дитини може сформуватись низький рівень психологічної стійкості.

Отже, **актуальність даної проблеми** зумовлює вибір магістерського дослідження на тему: *«Психологічні особливості сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі»*.

Об'єкт дослідження: стресостійкість особистості.

Предмет дослідження: вплив сімейних сценаріїв на формування стресостійкості.

Мета дослідження: дослідити роль сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі.

Для реалізації поставленої мети, нами були запропоновані такі **завдання дослідження:**

1. теоретично проаналізувати психологічну літературу з даної тематики;
2. описати особливості стилю батьківської поведінки і його вплив на особистість;
3. охарактеризувати особливості сімейних сценаріїв та їх характеристику;

4. провести емпіричне дослідження психологічних особливостей сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі;
5. з'ясувати взаємозв'язок між стресостійкістю і особливостями сімейних сценаріїв;
6. виявити психологічні відмінності в осіб з низьким та середнім із тенденцією до високого рівня стресостійкості;
7. проаналізувати відмінності у прояві стресостійкості та інших діагностичних показників у студентів на початку навчального року і наприкінці;
8. Описати фактори, які впливають на рівень стресостійкості у молодіжному середовищі.

Гіпотези дослідження:

1. Існує ймовірність того, що існує взаємозв'язок між рівнем стресостійкості і сімейним кліматом у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі.
2. Припускаємо, що існують відмінності у прояві стресостійкості у студентів на початку навчального року і в кінці.
3. Припускаємо, що існують відмінності в показниках батьківсько-дитячих стосунках в осіб з низьким та осіб з середнім з тенденцією до високого рівня стресостійкості.

Теоретико-методологічною базою роботи є фундаментальні положення Л.Виготського, К.Роджерса, Р.Бернса, Дж.Міда, Я.Коменського, А.Макаренка, Л.Божовича, М.Лисиної, О.Леонтьєва. Труднощі, які пов'язані з вихованням дітей є дуже актуальними на сьогоднішній день. Оскільки не всі батьки розуміють наскільки важливе правильне виховання дитини і скільки шкоди можна завдати дитині через помилки у вихованні, через негативний власний приклад, через психологічну неготовність до їх батьківства.

Проблемою теоретичних і практичних аспектів виховання дітей займалися багато вітчизняних вчених: Л.Алексєєв, І.Бех, З.Зайцев, С.Максименко та багато інших. Такі науковці як Т.Алексєєнко,

М.Боршевський, В.Сенько та інші займались дослідженням проблеми оптимізації у гуманізації взаємовідносин між батьками і дитиною.

Методи та методики дослідження: для виконання поставлених завдань ми використали комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження.

Теоретичні методи – синтез, аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація концептуальних положень.

Емпіричні методи – спостереження, психодіагностичні методики, а саме:

- Тест-опитувальник батьківського ставлення В.Століна;
- Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми

І.Марковської;

- Методика визначення рівня стресостійкості;
- Шкала сімейного оточення;
- Індивідуально-типологічний опитувальник Л.Собчика.

Для інтерпретації отриманих даних ми застосовували методи математико-статистичного опрацювання даних (комп'ютерний пакет статистичного аналізу STATSYICA); описова математична статистика, кореляційний (лінійна кореляція Пірсона), порівняльний (за t-критерієм Стьюдента), факторний аналіз з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням.

Наукова новизна дослідження полягає у доведенні факту опосередкованого впливу фактора сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі.

Теоретична значущість дослідження полягає у виявленні основних підходів до пояснення та розкриття сутності феноменів стресостійкості, які опосередковують їх взаємодію.

Практична значущість дослідження полягає у підготовці методичної бази для діагностики сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі. Крім того, результати дослідження та зроблені висновки можуть бути використаними у роботі психологічної служби вищого навчального закладу зі студентами-психологами, з метою профілактики їх стресостійкості й оптимізації процесу професійної самоідентифікації, а також

опубліковані у психологічній періодиці для популяризації даної теми дослідження, які є дуже актуальною на сьогоднішній день.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечувались використанням методів, які відповідали меті, завданням, гіпотезам, кількісним та якісним аналізом отриманих даних.

Структура роботи складається зі вступу, двох основних розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Розділ 1. Теоретико-методологічні особливості вивчення сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі.

1.1. Поняття та особливості стресостійкості особистості

Дослідження проблеми стресостійкості варто розпочати з аналізу теоретичних підходів до стресостійкості особистості.

Сам термін «стресостійкість» пояснюється Г.Нікіфоровим у контексті психічного вигорання, а саме як стрес-реакції на довгі стреси міжособистісної взаємодії, які характеризуються фізичним, психічним, емоційним виснаженням, яке зумовлене тривалим включенням у важливі емоційно напружені ситуації. На соціально-психологічно рівні стресостійкість – збереження здатності до соціальної адаптації, збереження міжособистісних зв'язків, успішна самореалізація, досягнення життєвих цілей.

На думку таких вчених як Ю.А. Александровського, А.В. Вальдмана, В.І. Лебедева та інших, стресостійкість – це бар'єр психічної адаптації. Такі науковці-психологи, як О.А. Конопкін, В.І. Моросанова, Р.Р. Сагієв базою стресостійкості вважають саморегуляцію особистості, яка складається з певних ланок (О.А. Конопкін) та стилістично може бути стилістично різноманітною (В.І. Моросанова, Р.Р. Сагієв.). Такі автори, як Л. Мерфі, Р. Лазарус, З. Фолкман вважають, що до даної характеристики належать різні когнітивно зумовлені механізми, а саме копінг-механізми та механізми психологічного захисту (Н. Хаан) [15, 70-79].

Деякі дослідники, а саме В.А. Плахтієнко, Н.І. Блудов, пов'язують стресостійкість з властивістю темпераменту. Інші – розглядають стресостійкість як одну з підструктур готовності людини до діяльності у напружених ситуаціях. Своє визначення стресостійкості дає вчений П.Б. Зільберман, стресостійкість – „інтеграційна властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних і мотиваційних компонентів психічної діяльності людини, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети діяльності в складній емоційній обстановці" [7, 260].

Часто в сучасній психології вживаються такі поняття як емоційна стійкість, психологічна стійкість і стресостійкість. К.К. Платонов та Л.М.

Шварц до емоційно нестійких осіб відносили тих, хто має підвищену емоційну збудливість та схильних до частої зміни емоційних станів [4, 205].

Емоційну стійкість В.М. Писаренко пояснює як здатність особистості відповідати на напружені ситуації такою зміною емоційного стану, що призводить до збільшення працездатності, а не до зменшення [4, 205].

В.Л. Маріщук трактує емоційну стійкість як здатність переборювати стан надмірного емоційного збудження при виконанні складної рухової діяльності [4, 205-206]. В свою чергу В.Е. Мільман визначає емоційну стійкість як адекватність «... емоційної оцінки ситуації і відповідність емоційних реакцій» [7, 29]. Я. Рейковський пояснює емоційну стійкість як здатність емоційно збудженої людини «...зберігати визначену спрямованість своїх дій, адекватне функціонування і контроль над проявами емоцій» [7, 263].

Узагальнивши всі вищенаведені визначення, Л.М. Аболін дає таку характеристику емоційній стійкості: «Емоційна стійкість – це властивість, що характеризує індивіда в процесі напруженої діяльності, окремі емоційні механізми якого, гармонійно взаємодіючи між собою, сприяють успішному досягненню поставленої мети» [4, 207].

Складовими психічної стійкості є здатність до особистісного зростання зі своєчасним і адекватним розв'язанням внутрішньоособистісних конфліктів (ціннісних, мотиваційних, рольових); відносна (не абсолютна) стабільність емоційного тону і позитивного настрою; розвинута вольова регуляція [4, 207].

Психологічна стійкість – це складна якість особистості, в якій об'єднані: врівноваженість (рівновага), відповідність; стійкість, стабільність (постійність); опірність (резистентність) [4, 207].

Стресостійкість – це збереження здатності особистості до соціальної адаптації, важливих міжособистісних стосунків, працездатності, здоров'я, досягнення поставленої цілі та самореалізація.

Збереження або підвищення стресостійкості особистості пов'язане з пошуком ресурсів – це внутрішні і зовнішні змінні, які сприяють психологічній стійкості в стресових ситуаціях. Е. Фромм виділив три психологічні ресурси,

які допомагають людині у важких ситуаціях: надія – сприяє життю і зростанню; раціональна віра – переконання в існуванні реальних можливостей; душевна сила – мужність, здатність чинити опір [4, 209].

Отже, стресостійкість можна охарактеризувати як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, яке викликане тривалим перебуванням в емоційному напруженні.

Наслідками стресу є важкі захворювання людини, в тому числі: серцево-судинна патологія, патологія кістково-м'язового апарату, рак, а також депресія, суїцид, виробничі травми і аварії, зниження ефективності діяльності [8, 16].

На думку науковця Б.Г. Ананьєва стрес-толерантність особистості і витривалість по відношенню до фрустраторів залежить від підтримки, допомоги, співучасті, моральної допомоги, співчуття, емпатії. Розпад соціальних зв'язків може спричинити знищення інтраіндивідуальної підструктури особистості, а також виникнення внутрішніх криз, які можуть дезорганізувати поведінку людини.

Соціальна підтримка – це ресурс збереження психологічної стійкості особистості у різних стресових ситуаціях. Варто зазначити, що позитивне соціальне оточення, а саме сім'я, друзі, колеги є дуже важливим чинником стресостійкості особи. Соціальне оточення є соціально-психологічним ресурсом подолання стресу особистості [60].

Серед особистісних ресурсів подолання стресу є:

- активна мотивація щодо подолання стресів, ставлення до них як елементу власного досвіду і особистісного зростання;
- Я-концепція, самооцінка та самоповага, власна значущість, самодостатність;
- активна життєва позиція;
- позитивне та раціональне мислення;
- моральні та емоційно-вольові якості;
- фізичні ресурси, а саме стан здоров'я та відношення до свого здоров'я як до важливої цінності.

Інформаційні та інструментальні ресурси включають у себе:

- здатність контролювати ситуацію (ступінь її впливу на людину оцінюється адекватно);
- використання ефективних методів та способів досягнення бажаних цілей;
- здатність до реального осмислення ситуації та адекватного прийняття рішення;
- наявність достатнього рівня матеріального забезпечення, соціального захисту особистості та членів його її тощо [59, 57-62].

На сьогоднішній день існує багато стресорів, які впливають на емоційний, когнітивний стан особистості та на життя її загалом. Людині доводиться проявляти стійкість до різноманітних фрустраційних та стресогенних впливів складних ситуацій і труднощів, які їй потрібно долати в досить таки обмеженому часі.

Особистість, котра є психологічне нестійкою може проявляти дезорганізаційну поведінку і таким чином заганяє себе в кут. Саме така поведінка сприяє посиленню стресового стану і це може призвести до ще більш дезорганізаційної поведінки.

Саме юнацький вік є тим важливим періодом у життя людини, на якому відбувається її становлення, а саме: її стабілізуючі внутрішньо-особистісну структури, які в майбутньому впливатимуть на особливості життєвого шляху особистості, її майбутні життєві наміри і плани, цілі і завдання, професійні досягнення, самосвідомість, ставлення до себе і оточення й готовність до подальшого життя. Тут мається на увазі її світогляд, систему цінностей, пріоритетів, ідентичність, моральне та професійне самовизначення. Формування і розвиток цих особистісних структур відбувається нерівномірно і може відрізнитись індивідуальною особливістю. Тому в особистості можуть виникати зміни в поведінці – зміна видів діяльності, відмова від навчання; в мотиваційній сфері – втрата інтересів чи поява нових; в емоційно-вольовій

сфері – емоційна нестійкість; в комунікативній сфері – втрата стосунків з друзями, розрив з близькими людьми.

Психологічна нестійкість сучасної молоді призводить до зниження ефективності діяльності, як трудової так і навчальної, а також може супроводжуватись погіршення стосунків з оточуючими, зниженням фізичного і психічного здоров'я, частою появою критичних ситуацій у комунікації.

Кожна особистості має свій стиль, володіє певними прийомами, способами та засобами подолання стресових ситуацій, які у неї виробились протягом свідомого життя. Одні поринають у сон чи спілкування з сім'єю, друзями, інші – у хобі – риболовля, полювання, спортивні ігри та інше. Однак, за будь яких обставин особа, яка отримала психологічну чи психологічну травму, повинна бути обстежена не тільки медичними працівниками, але й практичним психологом, який надасть необхідну психологічну допомогу [60, 102-114].

Підвищення чи збереження стресостійкості особистості має тісний зв'язок з пошуком певного власного ресурсу, який може допомогти у подолання наслідків стресових ситуацій, які є негативними. Ресурси – це змінні зовнішні чи внутрішні, які можуть сприяти психологічній стійкості людини у стресових ситуаціях для неї.

1.2. Особливості стилю батьківського виховання і його вплив на формування особистості

Сім'я – це один з найважливіших факторів формування особистості. Але вона може бути як в якості позитивного чинника, так і в якості негативного чинника. Під позитивним впливом сім'ї на особистість дитини варто розуміти те, що піклування найрідніших і найближчих для дитини людей формують в ній впевненість у собі, відчуття безпеки, адекватну самооцінку і жоден соціальний інститут не зможе завдати дитині шкоди у вихованні. Негативний вплив сім'ї – полягає у протилежному. Сім'я є одним з природніх середовищ розвитку дитини, як фізичного, так і психічного, соціального,

духовного. Саме батьки відіграють головну роль у формуванні і розвитку дитини як особистості, навчанні і організації її у щоденних справах.

Кожна сім'я формує свої особливі відносини з дитиною. Від стилю батьківського виховання залежить формування і розвиток певних властивостей особистості дитини, а також і її поведінка. При вихованні дитини, батьки застосовують різні методи і способи виховання, які можуть допомогти дитині усвідомити і зрозуміти певну систему норм, вимог, правил, цінностей. Під стилем сімейного виховання варто розуміти особливе поєднання мамою і татом соціальних вимог, очікувань і контролю у своєму відношенні до дитини. Крім цього, стиль виховання – це поєднання певних практик, які батьки застосовують для формування, зростання і розвитку своєї дитини. Це можуть бути певні ігри, спілкування, психологічна та емоційна підтримка [6].

Існують дуже багато чинників, які можуть впливати на стиль виховання дитини батьками. До таких ми віднесли:

- Тип темпераменту кожного з батьків, а також наскільки вони є сумісними;
- Сімейні традиції, які існували і в них виховували в кожного окремо із батьків;
- Обізнаність та освіченість батьків спеціальною літературою, що допомогла б їм краще зрозуміти їхню дитину та вплинути на виховання;
- Батьківський рівень освіти [12].

Дослідженням стилів поведінки займалась американська психологиня Діана Баумрінд. Ще у 60-х роках її зацікавив той фактор, як батьки спілкуються зі своїми дітьми та їх контролюють. Вона вважала, що сам факт батьківського контролю є негативним у вихованні дитини. Контроль Діана пояснювала, як жорсткі покарання, маніпулятивна поведінка та послухність. Багато батьків прагнуло уникнути такого авторитарного стилю виховання і вдавались у протилежність. Такі батьки практично не контролювали своїх дітей, вони ставили їм дуже мало вимог. На думку Баумрінд ці стилі виховання – це крайнощі. І як компроміс вона запропонувала наступні три варіанти стилів

виховання, які б могли сприяти відповідальності дитини та її самодисциплінованості [16, 23-25].

Перший стиль виховання – авторитарний. Цей стиль виховання передбачає строгу дисципліну, послухність, контроль шляхом покарань.

Другий стиль виховання – поблажливий. Суть його полягає у прояві емоційного тепла і відсутності бажання встановлювати правила.

Третій стиль виховання – авторитетний. Це найбільш збалансований підхід. Він передбачає дотримання дітьми певних норм поведінки і заохочення дітей думати про себе, розвивають у них самостійність і відповідальність.

У 1983р. науковці-психологи додали ще четвертий стиль батьківського виховання – це непричетне виховання. Цей стиль виховання передбачає те, що батьки забезпечують дитину харчами і квартирою чи домом, але майже не дають емоційної підтримки, а також батьки не дотримуються жодних стандартів поведінки.

Протягом певного часу, вчені ці стилі батьківського виховання почали розглядати в розумінні категорій вимогливості і чуйності. Самі ці дві якості є необхідними для гармонійного розвитку дитини, але далеко не кожен з цих стилів їх забезпечує. Авторитетний стиль виховання є і чуйним, і вимогливим і якраз його вважають найбільш прийнятним. Решта стилів не мають або чуйності, або вимогливості. Авторитарний стиль виховання включає вимогливість, але нема чуйності. Поблажливий стиль – є чуйним, але відсутня вимогливість. Непричетний стиль виховання – відсутні всі ці ознаки, нема ні чуйності, ні вимогливості [6].

Дослідники-психологи для того, щоб визначити і оцінити наслідки всіх стилів батьківського виховання визначили поведінкові моделі батьків. Діти, які виховувались в авторитетному стилі вони успішні у навчанні і поводять себе послушно. Вони емоційно є здоровими, соціально активні і творчі.

Діти, котрі виховувались в авторитарному стилі є більш схильні до проявів агресії, нечемної поведінки. Часто страждають від тривожності, хвилювання, депресії і заниженої самооцінки.

Серед дітей, які виховувались у поблажливому стилі поведінки переважають ті, які практично не мають поведінкових проблем, мають менше емоційних проблем, ніж діти при авторитарному стилі виховання, але мають більше труднощів, аніж діти при авторитетному стилі виховання, а також вони не є успішними у школі.

Найслабшими ж діти з непричетних сімей за всіма показниками. Найбільше неповнолітніх злочинців є з сімей, які обрали для виховання непричетний стиль.

Всі ці стилі батьківського виховання вважаються стандартною системою класифікації, але є певний вплив зовнішніх факторів, які можуть розмити межі кожного із стилів. Наприклад, стосунки з однолітками, соціальна і культурна ситуація, економічний стан у країні та інші.

Згодом психологи зійшлись на трьох основних стилях виховання дитини – це демократичний, авторитарний і ліберальний. Пізніше ще виділили четвертий і п'ятий стиль – індиферентний (Е.Маккобі і С.Мартін) і гіперопіка. І кожен з цих чотирьох стилів впливає певним чином на формування самооцінки у підлітків. Ліберальний стиль виховання та індиферентний не є тими стилями виховання, щоб дитина росла щасливою, впевненою у собі і успішною [6, 13,14].

Індиферентний стиль батьківського виховання передбачає недбалий підхід у вихованні. Цей стиль належить батькам, котрі зайняті своїми проблемами і потребами і не можуть задовольнити базові потреби дитини. Такі батьки є віддаленими емоційно, не проявляють любові до дітей і не задумуються над вихованням їх. Це сприяє розвитку у особистості дитини недовіро до світу, тривожності і стресу. Це може бути зумовлено тим, що зі сторони батьків відсутня підтримка і бракує виховання. Діти мають труднощі у побудові значимих стосунків і відносин з оточуючими, вони турбуються тільки про себе і можуть розраховувати тільки на себе самих [17].

Ліберальний стиль батьківського виховання – це коли до дитини ставляться дуже низького рівня вимоги або не ставляться взагалі, але присутні

відкритість у спілкуванні. Такі батьки переконані, що вони є поблажливими до дітей і те, що використовують нетрадиційні методи виховання. Вони не вимагають від дитини зрілої поведінки у певних ситуаціях, а також уникають конфліктів. Батьки, які є прихильниками ліберального стилю батьківського виховання дуже часто бувають суперечливими у встановленні правил, хоч є дуже турботливими. Часто такі батьки використовують підкуп, щоб добитись від дитини потрібної для них поведінки. Таких дітей називають «розпещеними». Діти можуть отримати від батьків все, що захочуть, шляхом маніпуляції. У цих дітей є нестача самодисципліни, несформовані соціальні і комунікативні навички, егоїстичні, із заниженою самооцінкою та невпевнені у собі. Такі діти більш схильні в майбутньому до зловживання алкоголем та наркотиками. Такі батьки не мають часу і терпіння на дітей, їм простіше підкупити дитину, ніж виховувати в ній певні якості, дітям надається повна самостійність. Ліберальний стиль батьківського виховання не сприяє у майбутньому дитини успішному професійному чи особистісному самовизначенню, а також становленню дорослої, зрілої позиції. Оскільки для цього дитині потрібно мати конкретну систему особистісних орієнтирів, таких як ціннісні орієнтації, мету, принципи, морально-етичні зразки. А у підлітковому віці суб'єктивна картина світу дитини тільки починає формуватись, тому вони починають шукати собі авторитетів серед однолітків, оскільки батьки їм у цьому допомогти не можуть. Ця невизначеність особистісних орієнтирів породжує занижену самооцінку, формує почуття безпорадності і неспроможності дати собі раду у житті. Підлітки таку позицію батьків сприймають як відстороненість, егоїзм батьків чи байдужість до них. Отже, надмірна свобода по відношенню до дітей часто може бути небезпечною для формування і розвитку особистості [17, 24-29].

Надмірна опіка або так звана гіперопіка характеризується надмірною турботою, активністю по відношенню до дитини, яке проявляється у тому, що батьки все роблять замість дитини. Гіперопіка зі сторони батьків є шкідливою для формування особистості дитини. Батьки можуть часто не розрізняти

поняття «любов» та «опіка». Надмірна опіка сприяє уповільненню формування у дитині внутрішньої незалежності і може сформуватись риса її характеру така як залежність. Часто батьки нездатні уявити собі дитини відокремленої від них, не усвідомлюючи того, що дитина не зможе подорослішати не позбувшись емоційної залежності від них. Такі батьки часто не помічають відповідних вікових змін, які відбуваються з дитиною. Батьки не помічають змін дитини, а сприймають її маленькою дитиною. Їх власна думка є беззаперечною і не підлягає сумнівам. Підлітки у такій ситуації починають опиратись батькам, протестувати. Часто батьки формують почуття провини у дітей, дорікають їм через власну нереалізованість, нагадуючи дитині про те, скільки вони для неї зробили і продовжують робити. Вони забороняють дитині займатись тим, що хочеться їй і таким чином блокують її розвиток. Дуже важливим завданням батьків є попередження, застереження та пояснення дитині можливих наслідків певних дій чи поведінки, але найосновнішим є дати дитині можливість навчитись самостійно думати, нести відповідальність за свої вчинки і за себе, робити вибір і бути самостійною. Батькам варто розуміти те, що дитина дорослішає і повинна ставати самостійною і саме це залежить від дорослих, які оточують дитину.

Авторитарний стиль батьківського виховання характеризується тим, що батьки недооцінюють і недовіряють своїм дітям. Тому їм простіше надати перевагу контролю. Цей стиль виховання має агресивний і командний впливом. Такі батьки не завжди є деспотами і диктаторами, а можуть бути і добрими, лагідними, уважними батьками, але передусім вони задовільняють своє бажання бути біля дитини, спостерігати за її життям, але пильно його контролюючи та приймати за неї рішення. Таким чином батькам є психологічно комфортно, а саме можна менше турбуватись за дитину, бути впевненішими в тому, що дитина не зробить дурниці і не помилиться, але гіперконтроль блокує розвиток самостійності дитини. Дитині важко навчитись проявляти ініціативу, відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість. Оскільки формування самоповаги і впевненості у собі можливе лише за умови, що дитина має

можливість сама ставити собі ціль і її досягати самостійно. При постійному контролі з боку батьків і керування дитиною, в неї може формуватись лише протистояння батькам, бажання не підкорятись їм. Коли дитина досягає своєї цілі, тоді може виникати конфлікт із батьками і в неї може формуватись почуття власної неповноцінності, пасивна позиція, відсутність ініціативи, брак відповідальності. Ця невпевненість у собі може поширюватись і на спілкуванні дитини з однолітками, дитині важко відстоювати свою позицію, ідею, дію, відступає перед впевненішою дитиною чи вчителем. Для збереження добрих і довірливих стосунків з дитиною, варто підтримувати її впевненість у собі, самостійність, ініціативність, варто зменшити зону власного контролю, надаючи поступово дитині відповідальність за її вчинки і дії. Для батьків це є непросто і може бути певним випробуванням, оскільки дитина може зробити помилки, які потім повинні батьки виправляти. Але якщо цього не дозволити, то наслідки можливі і ще гірші. В стосунках з батьками це може бути образа, втрата довіри, замкнутість, приховування своїх намірів від батьків, а також для авторитету дитини серед однолітків і самооцінки особистості дитини, а саме невпевненість, нерішучість, слабкість сили волі, брак поваги до себе, незрозуміння зі сторони батьків. Тому батькам потрібно зробити вибір, чи подбати про свій власний спокій і втримувати дитину від самоствердження, чи дати їй відносну свободу, щоб дитина могла розвиватись, навчатись на власному досвіді і помилках. Їм потрібно обов'язково враховувати дорослішання дітей і відмовлятися від авторитарних методів виховання, оскільки негативних наслідків є значно більше, ніж позитивних [6].

Демократичний стиль батьківського виховання полягає у категоричному, послідовному і гнучкому вихованні. Батьки постійно розмовляють зі своєю дитиною, пояснюють свої мотиви щодо вимог, мотивують і заохочують дитину до обговорення, а влада застосовується тільки при необхідності. У поведінці дитини цінується як послухність, так і незалежність. Батьки намагаються встановлювати правила, чітко втілювати їх у життя, але і розуміючи свої погрішності. Такі батьки завжди прислухаються до думки їхньої дитини і при

прийнятті рішення вона обов'язково враховується. Такий стиль батьківського виховання найбільше зі всіх стилів виховання сприяє розвитку у дитини самостійності, активної позиції, ініціативності, відповідальності [6,112-118].

Варто зазначити, що існують культурні відмінності у вихованні дитини. Американські психологи досліджували той фактор, чи має вплив стиль батьківського виховання на поведінку дитини, а саме прояв агресивної поведінки, чи певні психічні стани, наприклад хвилювання, чи успішність у навчанні однаково впливає чи має різний вплив у всіх культурах чи відрізняється певною культуральною специфікою. Вони намагались з'ясувати чи загальноприйнята класифікація стилів батьківського виховання є однаковою для всіх культур, чи може застосовуватись тільки до певних культур. Вчені досліджували чотири культуральні групи – європейську, афро-американську, латиноамериканську, азійську. І отримали наступні висновки.

- Високі показники успішності і низький рівень труднощів поведінки і емоцій отримали при демократичному стилі батьківського виховання у дітей всіх культур, які брали участь у дослідженні;

- Найвища успішність виявилась у дітей європейців при демократичному стилі батьківського виховання, а найнижча успішність виявилась у дітей азіатів;

- Поведінкові труднощі, труднощі з емоціями і успішністю у навчанні при авторитарному стилі батьківського виховання виявилась у дітей європейців і азіатів, а у латиноамериканських дітей виникали лише поведінкові і емоційні проблеми;

- Відсутній був негативний вплив авторитарного стилю батьківського виховання серед дітей афро-американських сімей на поведінці, емоційності та успішності;

- Негативні результати отримали за всіма шкалами, а саме поведінка, емоційність, успішність при індіферентному стилі батьківського виховання у всіх культурах [12, 15-19].

Отримані результати дослідження довели те, що саме демократичний стиль батьківського виховання базується на підтримці і піклуванні про дітей і є найбільш ефективним.

Щоб виховати психологічно здорову дитину з високим рівнем психологічної стійкості, батькам слід звернути увагу ще і на наступні моменти. Дуже важливим є ставлення до дитини батьками як до переможця. Це означає, що батьки визнають свою дитину ресурсною і талановитою. Потрібно акцентувати увагу на позитивному, а саме батьки повинні звернути увагу на те, в чому дитина насправді є сильною. Вони мають допомогти дитині відшукати в собі свої приховані можливості і підтримати її на шляху самореалізації. Крім того, дуже цінним і важливим є розвиток адекватної самооцінки та впевненості у собі, оскільки це впливає на формування позитивного мислення та розширення уявлень про свої можливості. Потрібно навчити дитину зауважувати та ідентифікувати позитивне в собі, в інших, в ситуаціях і подіях навколо себе. Це можна здійснити через пошук позитивних подій і ситуацій; визнання своїх позитивних якостей; обговорення своїх успіхів та досягнень; прийняття себе, своєї зовнішності; намагання позбуватись неприємних думок; обговорення того, як відноситись до невдач і помилок; ведення щоденника «Мої досягнення».

Розширення уявлень дитини про свої можливості полягає у тому, щоб сформувати в дитини уявлення про себе як здатну, спроможну досягати те, про що вона мріє. Це здійснюється через визнання унікальності кожної людини, використання технік установки та візуалізації для формування образу майбутньої бажаної події чи бажаної поведінки та їх здійснення.

Отже, на майбутню поведінку своїх дітей та на розвиток їх навиків найбільший вплив мають саме батьки. Надзвичайно важливим для батьків є вміння розрізняти і розуміти всі стилі батьківського виховання, їх позитивні і негативні наслідки, оскільки вибраний стиль виховання батьками буде впливати на майбутнє їхніх дітей. Кожен зі стилів батьківського виховання має свій вплив на психічний розвиток особистості дитини.

1.2. Соціально-психологічний портрет сучасної сім'ї

Існують такі поняття, як «шлюб» та «сім'я». Термін «шлюб» походить від слов'янського слова «сьлюб» – урочиста обіцянка. «Слюбитись» означає домовитись. Отже, шлюб – це форма стосунків між чоловіком і жінкою, яка історично змінюється і через яку суспільство впорядковує і санкціонує їх статеве життя, а також вбачає їх подружні та батьківські права і обов'язки.

Сім'я – це більш складна система стосунків, яка об'єднує не лише подружжя, але їх дітей, родичів і юридично прирівнених до них осіб [14].

Сім'я – це найважливіша форма організації особистого побуту, яка заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, а саме відносинах між чоловіком та дружиною, батьком і дітьми, братами, сестрами та іншими родичами, котрі проживають разом і ведуть спільне господарство.

Сім'я – це мала соціальна група суспільства, яка виконує певні функції, які важливі для всіх членів сім'ї і для суспільства теж.

Важливо звернути увагу, які ж функції виконує сім'я:

1) Господарсько-побутова або економічна – це забезпечення матеріальних потреб членів сім'ї, веденні господарства, наявності свого бюджету, забезпечення відновлення втрачених у роботі сил;

2) Репродуктивна – народження дітей, продовження роду;
3) Сексуально-еротична – задоволення сексуальних потреб подружжя;
4) Виховна – задовольняються індивідуальні потреби у батьківстві і материнстві, у контактах з дітьми та їх вихованні;

5) Емоційна – задоволення потреб членів сім'ї у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті;

6) Комунікативна або функція культурного чи духовного спілкування – це посередництво сім'ї в контактах її членів з соціумом та навколишнім середовищем, а також задоволення потреб членів сім'ї у суспільному відпочинку та взаємному спілкуванні, духовний розвиток членів сім'ї [14].

Отже, сім'я задає нормативи існування людей у соціумі і впливає на всі процеси суспільного життя. У сім'ї та шлюбі, особа може реалізувати себе в природно-тілесному, психологічному і духовному вимірах.

Науковці розрізняють різні варіанти структури сім'ї. Виділяють такі типи сімей:

1. Нуклеарна сім'я – це чоловік, жінка та їхні діти.
2. Розширена сім'я – це подружжя та їхні діти, батьки інших поколінь, а саме бабусі, дідусі, які живуть всі разом і складають структуру сім'ї.
3. Змішана сім'я або перебудована – це сім'я, яка утворилась через шлюб розведених людей. Ця сім'я включає в себе нерідних дітей і нерідних батьків, бо діти від попередніх шлюбів входять в нову сім'ю.
4. Неповна сім'я – складається з дітей і когось одного з батьків, а інший відсутній через смерть, розлучення, покинення сім'ї та інші можливі причини.
5. Подружній тип сім'ї – це сім'ї без дітей через різні можливі причини [13; 14; 15;].

З точки зору теорії систем, сім'я – це соціальна система, а саме комплекс елементів і їх властивостей, які перебувають в динамічних зв'язках і стосунках один з одним. Ця сімейна система являє собою групу людей, а саме членів сім'ї, які пов'язані між собою місцем проживання, спільним господарством,

стосунками. Ці стосунки називаються родинно-сімейними і мають вирішальне значення у розумінні сім'ї як системи.

У психологічній літературі виділяють типові сімейні стосунки:

- симбіотичні – дуже близькі стосунки з проявом емоційної залежності осіб один від одного;
- дистантні стосунки – це умовні стосунки, в яких може спостерігатись тільки привітання і прощання, а решта виходить за межі спілкування у сім'ї;
- емоційний розрив – особи не спілкуються один з одним після періоду конфліктів;
- конфліктні стосунки – стосунки зберігаються, хоч супроводжуються сварками і суперечками з короткими перемир'ями;
- амбівалентні стосунки – люди відчувають дуже сильні суперечливі почуття один до одного, наприклад: любов і ненависть, гнів і почуття провини, сором і злість. Часто такі стосунки включають у себе періоди конфліктів і періоди близькості [14].

До структурних характеристик сім'ї належать: згуртованість, ієрархічність, кордони.

Згуртованість – це емоційний зв'язок, близькість чи прихильність членів сім'ї один до одного, а також почуття прив'язаності членів сім'ї в єдине ціле.

Ієрархічність – це виявлення домінуючих членів сім'ї, ступінь впливу одних членів сім'ї на інших.

Кордони – це взаємини між сім'єю і соціальним оточенням (так звані зовнішні кордони), між різними підсистемами всередині сім'ї (так звані внутрішні кордони) і правила, які визначають те, хто належить до якої системи і як саме. Все, що є всередині кордонів, відноситься до системи, а що є поза її межами, до неї не належить. Кордон захищає структури і функції системи, а також визначає, хто саме і в який спосіб виконує сімейні розпорядження у конкретних аспектах сімейного життя, наприклад подружньому, батьківському, виховному та ін.

Розрізняють такі типи кордонів, а саме за ступенем дифузності, гнучкості – розмиті, проникні, жорсткі. Для доброго функціонування системи потрібно, щоб кордони були ясними, чіткими і рухливими. Це буде сприяти збереженню внутрішньої стабільності, відкритості, яка потрібна для адаптації і розвитку відповідно до змін всередині і поза нею. Зовнішні кордони сприяють формуванню ідентичності сім'ї. Внутрішні кордони сприяють структуруванню внутрішнього психологічного і фізичного простору сім'ї, що є важливим для її розвитку [14].

Сім'я є найближчим соціальним оточенням для дитини. Вона повинна задовільнити основні потреби дитини, а саме у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці. Емоційне середовище дитини, у якому вона перебуває, має величезний вплив на формування і розвиток дитини, її сприйняття світу. У створенні зони найближчого розвитку дитини при спілкуванні її з дорослими, важливе значення має співпраця з дорослими, яка допомагає їй задовольнити всі свої можливості. Сімейними стосунками, які залучена дитина, називаються дитячо-батьківські стосунки. На формування особистості, її розвиток, психологічне благополуччя і організацію виховання важливий вплив має вивчення факторів дитячо-батьківських стосунків.

На основі трансгенераційного підходу М.Боуена науковцями психологами була розроблена модель психологічного аналізу сім'ї. Вона включає у себе:

- Диференціацію «Я»
- Емоційний трикутник
- Сімейну проекцію
- Ядерну емоційну систему
- Позицію сиблінгів
- Емоційний розрив
- Невирішені справи
- Легенду
- Сімейний міф

- Лояльність сімейних традицій [15, 43-48].

Диференціація «Я» розглядається у двох площинах – зовнішній і внутрішній. Зовнішня – це відображення відмінностей між собою та іншими у самосвідомості особи, як здатність людини до усвідомлення себе в якості унікальної особистості. Внутрішня – індивідуальна характеристика ступеня розмежування емоційного та інтелектуального функціонування особи.

Емоційний трикутник – це трапляється тоді, коли психічна напруга у стосунках між двома людьми починає перевищувати певний рівень напруги, до них долучається третя особа і це призводить до перерозподілу психічної напруги між трьома особами емоційного трикутника. З поняттям емоційного трикутника тісно пов'язане поняття диференційованого «Я». Чим менше диференційоване «Я» одного з партнерів стосунків по комунікації, тим більша ймовірність формування трикутників. Саме створення цих емоційних трикутників є одним із способів запобігання вирішення питань, щодо особистісного росту і диференціації самосвідомості, а також усвідомлення своєї ролі у стосунках.

Ядерна емоційна система – процеси взаємодії у сім'ї. Суть в тому, щоб побачити, що люди схильні вступати в шлюбні стосунки з тими, хто має схожий рівень диференціації до їхнього. Пара починає спільно проживати з тими способами взаємодії і рівнем диференціації, які були успадкованими від батьків.

Варто зазначити, що кожна сімейна пара шукає власний спосіб взаєморегуляції відносин, базуючись на досвіді батьківських сімей, який є найкращим показником рівня диференціації.

Сімейна проекція – це процес проекції певної функції у сімейній системі на дитину (М.Боуен). Мається на увазі те, що недостатній рівень диференціації батьків може негативно впливати на розвиток дитини. Відбувається триангуляція, тобто події відбуваються в трикутнику: мама, тато, дитина. При недиференційованій батьківській увазі, діти більше втягуються в емоційні стосунки сім'ї і відбувається злиття з сім'єю та мають більшу ймовірність

проявів дисфункціональної поведінки. Дітям важко відділитись від сім'ї, бо вони виконують в ній свою функцію.

Емоційний розрив – це процес, за допомогою якого триангульована дитина прагне відмежуватись від батьківської сім'ї. Цей процес називається фізичним або психологічним дистанціюванням дитини з батьками завдяки емоційному розриву. Але це не є справжня сепарація дитини від батьків, оскільки дитячі стосунки є незавершеними, а подавленими.

Позиція сиблінгів – це порядок народження дитини. Деякі способи поведінки між партнерами часто пов'язані з порядком їх народження. Наприклад, якщо один з партнерів є старшою дитиною в сім'ї, то він у стосунках починає опікуватись партнером, якщо він чи вона молодша дитина у своїй сім'ї чи середня.

Легенди – це створення на основі своїх уявлень та ідеалів про себе легенд. На особисту легенду і образ «Я» дитини впливає роль, яка відводилась їй у сім'ї, очікування з боку рідних, сиблінгова позиція, кризові періоди та ін.

Сімейні міфи – це складний сімейний феномен, це спільне знання для членів сім'ї, що «ми сім'я – ...». Формується міф протягом трьох поколінь. В дисфункціональних сім'ях міф ближче до поверхні, ніж у функціональних. Прикладом сімейних міфів можуть бути такі: «Ми дружня сім'я», «Ми сім'я героїв», «Ми бідні і нещасні», «Ми покликані допомагати чи рятувати світ» та інші.

Незавершені справи – це невирішені емоційні проблеми у стосунках особи із вадливими для неї людьми. Особа, яка є незрілою і з низьким рівнем диференціації «Я» схильна вступати в нові стосунки, маючи надію, що вона зможе вирішити цю проблему. Людина думає, що за рахунок стосунків, а саме партнера зможе вирішити свої проблеми [14].

Отже, аналізуючи сімейні сценарії варто опиратись на розглянуті вище поняття і відповідні параметри сімейної історії, а саме на матричну модель психологічного аналізу сімейної історії, а також потрібно враховувати який психологічний клімат панує в сім'ї.

1.3. Особливості сімейних сценаріїв та їх характеристика

Сімейний сценарій – це такий сценарій, яким керується людина при виборі собі подружнього партнера чи партнерки, котрий чи котра схожа на тата чи маму або ж протилежні до них.

Отже, сімейний сценарій – це стійкі патерни мікродинаміки та структурної організації сім'ї, які повторюються з покоління в покоління, які зумовлені подіями сімейної історії.

Сімейний сценарій спонукає людину обирати для себе такого партнера, який схожий чи схожа на батька чи маму або протилежні до них. Сімейний сценарій впливає не тільки на дошлюбні параметри вибору, а і на поведінку в передшлюбному періоді, а також і самому шлюбі, і у відношенні до чоловіка чи дружини, і на тривалість і кількість шлюбів.

В літературі виділяють такі внутрішні фактори вибору шлюбного партнера:

- Генетичні фактори
- Пубертатний еротичний імпринтинг
- Перші дитячі враження
- Батьківський сценарій [6].

Дуже значимими для дитини є дитячі враження, які отримуюються під час спілкування в садочках чи школах, а також прояви симпатії тощо. Починають подобатись ті особи, які нагадують на найкращих друзів, навіть якщо їх не так просто згадати. Основне – це позитивний досвід взаємодії з цією людиною у дитинстві. У юнацькому та підлітковому віці пам'ять зберігає перші еротичні враження, а саме імпринтинг статевого дозрівання. Пізніше особа, яка породжувала перші трепетні і приємні переживання чи бажання, перший оргазм, може знову викликати ці переживання і викликати почуття.

Якщо особа незадоволена своїм зовнішнім виглядом і вона не хоче, щоб діти могли це унаслідувати, вона несвідомо вибирає партнера з протилежними рисами чи якостями та без комплексів, наприклад низенька жінка може вибрати високого чоловіка і т.д. [15].

Бажання вибрати хорошу генетичну основу для дітей – це прагнення задовільнити свою потребу покращення роду, але на успішність шлюбу воно впливу не має.

У юнацькому віці спілкування з особами протилежної статі має вибірковий і критичний характер, який спрямований на вибір партнера по житті. Оточення міжстатевого спілкування поділяється за різноманітним рівнем близькості.

Існує безліч психологічних теорій вибору партнера. Варто розпочати з найбільш раннього, а саме психоаналітичного підходу. Тут мається на увазі, що при виборі дівчиною собі шлюбного партнера, вона ототожнює його зі своїм батьком, як зразком чоловіка, і навпаки, хлопець шукає подібність у мамі [16,17].

Науковець К.Мелвілл та інші науковці порівнюють сам процес вибору партнерки чи партнера з укладанням торгівельної угоди, де валютою є такі соціальні цінності, як соціальне походження та економічна становище, освіта, зовнішній вигляд.

Р.Уніч вважав, що коли людина вибирає собі партнера вона шукає того, хто зможе по-максимуму задовільнити її базові потреби. В цій теорії задоволення і винагорода – це певні сили, які можуть сприяти зближенню партнерів. Цю теорію підтверджує і Р.Сентерс у своїй інструментальній теорії підбору шлюбного партнера, де людина шукаю ту людину, в якої їхні потреби схожі чи можуть доповнити одні одних.

А.Рейс у своїй теорії кохання процес вибору партнера тлумачить як розвиток почуття кохання протягом 4-ох етапів, які є послідовними і взаємопов'язаними [45, 132-145].

1 етап – це встановлення взаємозв'язку між партнерами: легкість та комфорт у спілкування і взаємодії.

2 етап – саморозкриття: формування довіри і щирість у відносинах.

3 етап – формування взаємної залежності: почуття взаємної потрібності.

4 етап – реалізація основних потреб: кохання [45].

Ціннісно-рольова теорія Б.Мурштейна базується на двох основних постулатах:

- На кожній наступній сходинці розвитку стосунків майбутніх шлюбних партнерів витривалість їх відносин може залежати від рівності обміну, тобто оцінка позитивних і негативних сторін партнера.

- Вибір партнера складається з певних стадій, на яких відбувається оцінка і фільтрування якостей майбутнього партнера по житті:

- стимульна – оцінюється зовнішній вигляд, інтелект, адекватність поведінки;

- ціннісна – аналізуються інтереси, цінності під час розвитку стосунків;

- рольова – з'ясовується рольова сумісність при спільному житті [12].

Теорія Б.Адамса вибір партнера пояснює так, що первинний потяг спричиняють зовнішні особливості, а саме привабливість, комунікабельність, врівноваженість, спільні інтереси. Відносини зміцнюються за допомогою реакцій оточення, набуттю статусу пари, відчуття безпеки і затишку. Далі настає стадія взаємних обов'язків і інтимності і це ще дуже зближує партнерів. Тут вони довідуються про цінності і погляди один одного і наприкінці цієї стадії приймається рішення одружитись [15].

Отже, сімейні сценарії – це певні шаблони поведінки певних членів сім'ї, які повторюються від покоління до покоління і спричинені конкретними подіями чи ситуаціями історії сім'ї. Вони включають в себе віру у переконання як потрібно проживати життя, правила і заборони, сімейні ідеї, міфи і на їх основі будують свої взаємовідносини з членами сім'ї і оточуючим світом. Саме ці сценарії торкаються всіх складових сімейного життя, наприклад кількість

дітей, грошей, професійна діяльність, династії, побут, рольові позиції чоловіків і жінок та ін.

Сімейні сценарії мають багато спільного з сімейними традиціями і обрядами. Але сімейні сценарії дуже часто з великою силою впливають на життя і долю особистості. Саму причину виникнення цих сімейних сценаріїв переважно члени сім'ї не усвідомлюють, а виконання їх сприймають, як єдиний і правильний варіант розвитку подій. Часто той, хто започаткував ці сценарії навіть не усвідомлює того, які ж можуть бути їх причини і наслідки.

Варто звернути увагу на такий випадок, який досить часто зустрічається у сучасному суспільстві. Це коли з покоління в покоління жінки обирають собі чоловіків, які покидали їх практично після народження дитини. Причиною такого сімейного сценарію є те, що кілька поколінь тому, жінка не змогла вибудувати свої сімейні стосунки з чоловіком і таким чином створила негативний образ всіх чоловіків, яким не можна довіряти. Ці переживання допомогли цій жінці захистити свою психіку і впоратись з реальністю, але наклало на майбутні покоління негативне сприйняття чоловіків. Донька цієї жінки, маючи такі уявлення про всіх чоловіків, які передала їй матір, несвідомо буде вибирати собі чоловіка ненадійного, оскільки вона має брак досвіду довірливих стосунків з особами протилежної статі, а саме з татом і таким чином вона буде проектувати на свого чоловіка сценарії, установки і побоювання своєї мами. Це називається інтроектами – нав'язані ззовні підсвідомі правила, які керують поведінкою особистості. І це призводить до того, що сімейний сценарій буде повторюватись.

Суть кожного сімейного сценарію полягає в тому, щоб захистити від можливих небезпек і непередбачуваностей у житті. Всі сімейні системи передбачають наявність сімейних сценаріїв, які повторюються. Але буває і так, що сімейний сценарій не виконує своєї основної захисної функції, а навпаки, тільки школи і перешкоджає створенню щасливих стосунків [48].

Отже, дуже важливим є той момент, що варто побачити цей сюжет стосунків зі сторони, проаналізувати його і не сприймати його, як єдиний

можливий варіант розвитку подій, а як один із варіантів сімейних сценаріїв. У цьому може допомогти психолог чи психотерапевт, оскільки самостійно впоратись є дуже важко, бо подивитись на звичний сімейний сценарій зі сторони є дуже непросто.

Висновки до 1-го розділу

Отже, формування психологічної стійкості особистості – це одне серед найважливіших і найбільш актуальних завдань психології і потребує ретельної та ранньої діагностики саме рівня стресостійкості особистості.

Психологічна стресостійкість є властивістю особистості, яка відіграє важливу роль у досягненні поставленої цілі і завдань, але за умови збалансованої взаємодії певних емоційних механізмів.

Батьки у житті дитини мають найбільший вплив, а саме на їх майбутню поведінку і на розвиток їх навиків. Важливим для батьків є вміння розрізняти і розуміти всі стилі батьківського виховання, їх позитивні і негативні наслідки, оскільки вибраний стиль виховання батьками буде впливати на майбутнє їхніх дітей. Всі стилі батьківського виховання мають свій вплив на психічний розвиток особистості дитини.

Проаналізувавши сімейні сценарії варто опиратись на розглянуті вище поняття і відповідні параметри сімейної історії, а саме на матричну модель психологічного аналізу сімейної історії, оскільки сім'я є найближчим соціальним оточенням для дитини. Вона повинна задовільняти основні потреби дитини, а саме у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці. Емоційне середовище дитини, у якому вона перебуває, має вагомий вплив на формування і розвиток дитини, її сприйняття світу. У створенні зони найближчого розвитку дитини при спілкуванні її з дорослими, важливе значення має співпраця з дорослими, яка допомагає їй задовольнити всі свої можливості.

Вибір сімейного сценарію особистістю, спонукає її обирати для себе такого партнера, який схожий чи схожа на батька, чи маму або протилежні до

них. Сімейний сценарій впливає не тільки на дошлюбні параметри вибору, а і на поведінку в передшлюбному періоді, а також і самому шлюбі, і у відношенні до чоловіка чи дружини, а також на тривалість і кількість шлюбів. Дуже важливим є той факт, що варто відстежити цей сюжет стосунків з боку, його проаналізувати і не сприймати його, як єдиний можливий варіант розвитку стосунків, а як один із можливих варіантів сімейних сценаріїв. А у цьому може допомогти звернення до спеціаліста, оскільки самому вирішити це є дуже непросто. Тому психологи і психотерапевти допоможуть розібратись у своїх звичних сімейних сценаріях, даючи можливість парі побачити їх стосунки зі сторони.

Розділ 2. Емпіричне дослідження особливостей сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі

2.1. Характеристика вибірки та методики дослідження

У дослідженні брали участь 95 досліджуваних осіб, які поступили на 1 курс навчання у Львівський національний університет ім. І Франка на юридичний факультет.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей сімейних сценаріїв у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі відбувалось у кілька етапів.

1-й етап – підготовчий. Він полягав у тому, що ми визначили вибірку і підібрали психодіагностичний та методичний інструментарій.

2-й етап – це проведення емпіричного дослідження.

3-й етап – здійснення обробки отриманих емпіричних результатів.

4-й етап – інтерпретація отриманих емпіричних даних.

У емпіричному дослідженні ми використовували наступні методики:

- шкала рівня стресостійкості особистості;
- тест-опитувальник батьківського ставлення Століна;
- опитувальник «Взаємодія батьки-діти» І.Марковської;
- шкала сімейного оточення (ШСО);
- індивідуально-типологічний опитувальник Л.Собчика (ІТО).

Для визначення рівня стресостійкості ми використали методику «Шкала рівня стресостійкості особистості». Вона містить 18 запитань, які визначають високий, середній з тенденцією до високого, середній, чи низький рівень стресостійкості особистості.

Тест-опитувальник батьківського ставлення Століна складається з 61 запитання і включає у себе наступні шкали:

- шкала «Прийняття-відштовхування» – демонструє інтегральне емоційне ставлення до дитини. При високих показниках прийняття дитини, батьки приймають дитину такою, як вона є, поважають її індивідуальність,

проявляють симпатію. Вони з нею проводять багато часу, цікавляться її інтересами, планами на майбутнє, цілями у житті.

При високих показниках шкали відштовхування батьки не приймають свою дитину, виховують її непристосованою до життя, не вірять у можливості своєї дитини, не підтримують у її бажаннях, здібностях та прагненнях. Такі батьки не довіряють своїй дитині, відчувають до неї агресію і зневагу.

- Шкала «Кооперація» - демонструє соціально бажаний вигляд ставлення батьків до дитини. Суть цієї шкали в тому, що батьки мають інтерес до планів дитини, прагнуть їй допомогти, підтримують і співчують їй. Вони цінують здібності дитини, як інтелектуальні, так і творчі, пишаються нею, підтримують ініціативу і самостійність дитини. В також довіряють їй і завжди стоять на її стороні за будь-яких обставинах.

- Шкала «Симбіоз» - показує міжособистісний бар'єр у комунікації батьків з дитиною. Батьки і дитина – це одне ціле, вони хочуть задовільнити всі дитячі потреби, відмежувати її від всіх можливих труднощів чи перешкод, які можуть з нею трапитись у житті. Вони відчувають постійну тривогу за дитину і її життя, сприймають дитину незахищеною, постійно маленькою і несамотійною.

- Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» - це відпрацьована форма управління поведінкою дитини. Від дитини вимагається дисципліна, організованість, дотримання всіх вимог і режиму. Дитина не має права на свою думку, за це її можуть і покарати. Батьки контролюють навчання дитини, її успіхи, досягнення.

- Шкала «Маленький невдаха» - повне зневіра у своїй дитині. Батьки сприймають свою дитину постійно «маленькою», інфантильною, несамотійною і нездатною до прийняття будь-яких рішень. Всі дитячі бажання, захоплення, емоції, думки вважають дитячими. Цій дитині батьки не довіряють, вважають її неадаптованою до життя, схильною до недобрих вчинків. Тому батьки прагнуть відмежувати її від життєвих труднощів контролюючи кожен крок і дію дитини.

Опитувальник «Взаємодія батьки-діти» І.Марковської містить 10 шкал.

1. Шкала – «Невимогливість-вимогливість» – ця шкала демонструє рівень вимогливості батьків до дитини, який може проявлятися у взаємодії їх з дитиною. Чим вищі показники за цією шкалою, тим вимогливішими є батьки і тим вищі вимоги вони ставлять до дитини і вимагають від неї високого рівня відповідальності.

2. Шкала «М'якість – строгість». Ця шкала показує наскільки строгими є батьки і як себе проявляють по відношенні до дитини. Тут мова йде про строгі заборони, жорсткість у поведінці і правилах, про змушування дітей до чогось, контроль і покарання або навпаки.

3. Шкала «Автономність-контроль». Ця шкала визначає рівень автономності чи контролю батьків по відношенню до дитини. Чим вищими є показники за цією шкалою, тим більше контролюють поведінку дитини батьки. Цей контроль проявляється у прагненнях обмежувати, забороняти, опікуватись, нав'язувати себе дитині. А низький рівень контролю призводить до надмірної автономії дитини, їй все дозволяється, рамки відсутні. Це може свідчити про байдужість зі сторони батьків або потурання дитині. Хоч можливий і такий варіант, що до дитини зі сторони батьків проявляється високий рівень довіри чи бажання виховати у дитині самостійність.

4. Шкала «Емоційна дистанція». Ця шкала демонструє рівень близькості дитини до батьків та батьків до дитини. Наскільки дитина ділиться з батьками своїми переживаннями чи бажаннями.

5. Шкала «Заперечення-прийняття». Дана шкала показує, наскільки дитина приймає батьків чи відкидає і навпаки, батьки приймають чи відкидають особистісні якості і прояви поведінки дитини. Оскільки прийняття дитини є основою гармонійного розвитку дитини, і впевненості у собі, самооцінки.

6. Шкала «Відсутність-співпраця». Присутність співпраці між батьками і дитиною – це відображення характеру взаємодії між ними. Співпраця передбачає визнання прав дитини, прислухання до її точки зору,

партнерство у стосунках батьків і дитини, точніше взаємодію між дитиною і батьками. Відсутність співпраці може свідчити про авторитарний стиль спілкування або навіть байдужий.

7. Шкала «Незгода-згода» між дитиною і батьками. Дана шкала теж про взаємодію між дитиною і батьками. Вона описує рівень і частоту погоджувань між ними в певних ситуаціях, які виникають в житті.

8. Шкала «Непоследовність-последовність». Ця шкала демонструє наскільки є последовними у своїх словах, заохоченнях, вчинках, вимогах, покараннях батьки. Про непоследовність батьків може спровокувати виникнення у дитини емоційної нестійкості, низької самооцінки, невпевненості у собі.

9. Шкала «Авторитетність батьків». Тут мається на увазі, наскільки батьки є авторитетними для дитини. Наскільки є авторитетним вплив батьків на дитину, наскільки думка батьків має значення для дитини, як сильно можуть батьки впливати на дитину. Висока оцінка дитини свідчить про позитивне відношення до батьків загалом.

10. Шкала «Задоволеність стосунками дитини з батьками». Ця шкала показує, наскільки існує певний рівень задоволення стосунками між дитиною і батьками. Низькі результати свідчать про низький рівень задоволення, про порушення структури батьківсько-дитячих стосунків, про конфлікти, про тривожність щодо сімейної ситуації.

Для діагностики і виявлення сімейного клімату, ми використали «Шкалу сімейного оточення», яка спрямована на оцінку соціального клімату у сім'ях. Вона базується на методиці, яка називається Family Environmental Scale (FES), яку запропонував R. Moos ще у 74 році.

В даній методиці описується і вимірюється:

- Відносини між членами сім'ї (показники відносин);
- Керунок особистісного росту, якому сім'я надає важливе значення (показники особистого росту);

- Організаційна структура сім'ї (показники керівництва сімейною системою).

Ця методика складається з 90 тверджень і містить 10 шкал.

1. Шкала «Згуртованість» (З). Це рівень піклування у сім'ї один про одного, допомоги один одному, наявність відчуття приналежності до родини.

2. Шкала «Експресивність» (Е). Це рівень, який демонструє наскільки дозволяється бути відкритими у сім'ї, як проявляти свої емоції, переживання і дії.

3. Шкала «Конфлікт» (К). Це рівень вияву агресії, злості і конфліктності у сім'ї.

4. Шкала «Незалежність» (Н). Це рівень незалежності всіх членів сім'ї, а саме наскільки у сім'ї заохочуються до самоствердження, самостійності прийняття рішень, незалежності висловлювань і наявності власної думки.

5. Шкала «Орієнтація на досягнення» (ОД). Це рівень досягнень і змагання у різних видах діяльності всіх членів сім'ї, а саме в навчанні, роботі, успіхах та ін.

6. Шкала «Інтелектуально-культурна орієнтація» (ІКО). Це рівень активності всіх членів сім'ї в різних сферах діяльності, а саме соціальній, інтелектуальній, культурній, політичній.

7. Шкала «Орієнтація на активний відпочинок» (ОАВ). Це рівень відношення до відпочинку у сім'ї, а саме активний відпочинок і спорт.

8. Шкала «Морально-етичні аспекти» (МЕА). Рівень сімейної поваги до етичних норм, цінностей, моралі.

9. Шкала «Організація» (О). Це рівень значимості у сім'ї дотримання порядку, організованості щодо сімейного планування фінансових витрат, сімейної активності, встановлення правил і обов'язків.

10. Шкала «Контроль» (К). Це рівень контролю членів сім'ї один одного, ієрархія сімейної організації.

Для кожної шкали вираховується показник, який рахується по всіх пунктах відповідних шкал. Далі рахуються середні показники для всіх членів

сім'ї і вимальовується сімейний профіль, який порівнюється з середнім значенням нормативного профілю. Теж можна визначити показник несумісності сім'ї (ПНС), який демонструє прояви несумісності у сприйманні сімейної атмосфери членами сім'ї.

Індивідуально-типологічний опитувальник Л.Собчика (ІТО) – це інструмент для дослідження індивідуально-типологічних властивостей особистості. Він дозволяє віднести кожен окрему людину до певного типу. В основі цього опитувальника є теорія провідних тенденцій, яка є розроблена Л.Собчик. Згідно цієї теорії основу особистісного фактора складає одна чи кілька провідних тенденцій, які проникають у різні рівні розвитку особистості, а саме починаючи від вроджених властивостей темпераменту, через характер, що формується у процесі взаємодії власного темпераменту з соціальним оточенням і закінчуючи зрілою особистістю, в котрій об'єднання здійснюється інтегрованим «Я», а саме самосвідомістю, самооцінкою, самоконтролем.

Індивідуальний тип переживання, силу та спрямованість мотивації, стиль міжособистісного спілкування і пізнавальних процесів визначають провідні тенденції особистості.

Серед основних шкал є:

- Шкала брехні – це нещирість, бажання продемонструвати себе з кращого боку;
- Шкала «агравация» – це бажання підкреслити існуючі проблеми і складність свого характеру;
- Шкала «екстраверсія» - це спрямованість у світ дійсно існуючих об'єктів і цінностей, щирість, відвертість, прагнення до розширення контактів і дружелюбність;
- Шкала «спонтанність» - це спонтанність, необдуманість у діях та у висловлюваннях;
- Шкала «агресивність» - це агресивна і вперта позиція щодо відстоюванні своїх інтересів і поглядів, часом і свавілля;

- Шкала «ригідність установок» - це застрягання, інертність, надмірна критичність щодо поглядів та думок інших осіб, суб'єктивність, надмірне прагнення до відстоювання власних принципів, ідей, поглядів;
- Шкала «інтроверсія» - спрямованість на внутрішній свій світ, суб'єктивні уявлення і переживання, прагнення до втечі у власний світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеалізованих цінностей, замкненість, скритність, стриманість;
- Шкала «сензитивність» - це чутливість, вразливість, песимістичне бачення перспектив;
- Шкала «тривожність» - це емоційність, чутливість, беззахисність;
- Шкала «лабільність» - це нестійкість мотиваційна, перепади настрою, емотивність, чуйність, бажання до емоційного включення.

2.2. Аналіз результатів описової статистики

У процесі дослідження ми отримали наступні результати. За результатами описової статистики ми визначили середні значення по всіх показниках і шкалах для нашої вибірки.

Ми виявили, що показник стресостійкості серед студентської молоді перебуває на середньому рівні. Це означає, що серед сімей, у котрих переважає прийняття, строгість батьківська, об'єднання, рівень турботи та хвилювання перебуває на межі. Участь ролі тата і мами у розвитку і становленні дитини, як психічному, так і фізичному є дуже важливою.

Дитина, яка перебуває у середовищі без любові, доброго слова, уваги, піклування, комунікації з батьками відчуває труднощі в адаптації, в інтелектуальному розвитку, в стосунках з оточуючими. А діти, котрі проживають в повноцінній сім'ї, де поважають і чують їх, де кожен має свої обов'язки та функції ростуть здоровими, самодостатніми, адаптованими дітьми, а рівень стресостійкості в них середнього рівня.

Проаналізувавши всі середні показники батьківсько-дитячих стосунків можемо бути переконаними в тому, що найчастіше проявлялись такі фактори: вимогливість батьків, заперечення-прийняття, незалежність по відношенню до дитини. Дуже рідко проявлялись такі фактори, як «маленький невдаха», «симбіоз», «кооперація» (табл.1).

Таблиця 1

Середні значення шкал батьківського ставлення

Шкали	N	M	SD
Прийняття-відштовхування	95	12,61516	6,21824
Брак вимогливості	95	29,2010	18,4049
Прийняття-заперечення	95	19,1166	10,85037
Незалежність	95	14,2647	12,75462
Маленький невдаха	95	13,5615	2,45784
Симбіоз	95	3,5836	2,65326
Кооперація	95	4,0266	3,27203
Контроль	95	5,7010	2,69167

Отже, чим більше є вимогливими батьки, тим дитина для них є більш прийнятною і відчуває автономність всередині в сім'ї. А там, де є довіра, певний помірний контроль, кооперація, там рівень стресостійкості є нижчим.

Авторитарні батьки у стосунках щодо дітей трактуються як відсутність сили, бажання до влади у комунікації, яка є неподіленою з дітьми, вони приймають загальноприйнятту думку, хочуть догодити вимогам інших людей, зберігають позитивні стосунки з дітьми (рис.1).

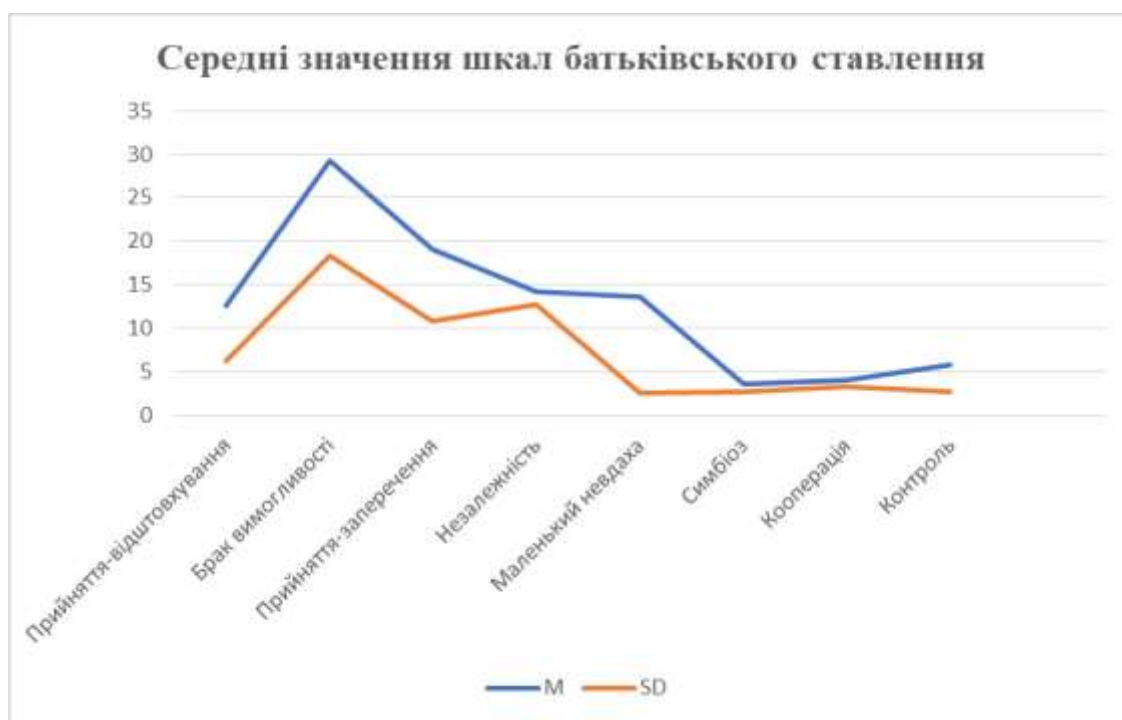

Рис.1. Порівняння середніх значень за методикою батьківського ставлення Століна

Щодо середніх показників взаємостосунків мами і тата з дітьми, то варто відзначити, що у сім'ях тих студентів, яких ми досліджували часто спостерігалась м'якість у ставленні до дітей, емоційна дистанція і строгість. Але попри те, низькі показними послідовності (табл.2).

Таблиця 2

Середні значення шкал взаємодії дітей з батьками

Шкали	N	M	SD
Ем.дист.	95	12,6142	6,11943
Автор.гіперсоц.	95	11,3117	2,4028
Вимогл.	95	15,3121	3,65126
М'як.	95	29,3661	12,2540
Строг.	95	12,4732	6,56412
Незг.з дит.	95	10,1426	4,56462
Послід.	95	1,7532	1,16313
Авторит.	95	5,3561	3,37206

За результатами дослідження середніх показників, можемо зробити висновок, що діти відчувають близькість у стосунках зі своїми батьками, прагнуть розділяти з ними свої переживання і те, що для них є важливим. Певна непослідовність можливо спричинена результатами емоційної нестійкості чи невпевненістю у вихованні батьків, які можуть мати вплив на відкидання відношення до дитини. Строгість та вимогливість батьків трактується як добре і позитивне відношення до дітей загалом.

Включеність дитини у взаємодію з батьками, прийняття і визнання її прав – це все свідчить про авторитет батьків, присутність співпраці між ними, виконання спільної діяльності і узгодження цілей між дітьми і батьками. Ці батьки цікавляться своїми дітьми, їхніми успіхами, індивідуальними властивостями, думками, хоч попри це вимагають від них дотримання правил, вимог і дисципліни. Вони намагаються почувати себе одним цілим зі своєю дитиною та хочуть реалізувати чи могли забезпечити її всі бажання і потреби, а також прагнуть відмежувати дитину від можливих проблем у її житті. Попри це у батьків присутнє відчуття тривоги за здоров'я і життя своєї дитини, бо вони невпевнені у її спроможності себе самостійно захистити (рис.2).

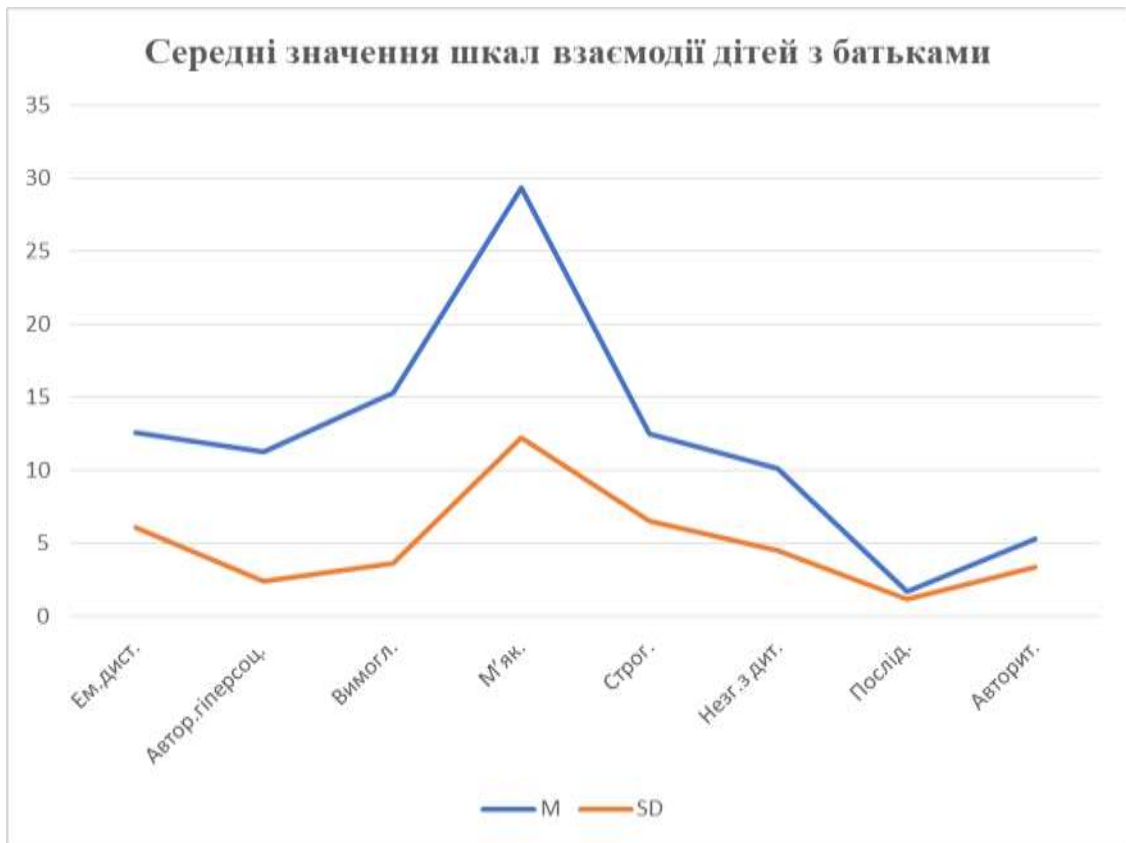

Рис.2. Порівняння середніх значень щодо взаємостосунків батьків з дітьми

Щодо результатів, які ми отримали відносно сімейного оточення, то найвищими показниками була шкала «експресивність» та шкала «згуртованість» і щодо найнижчих показників, то це шкали: ІКО («інтелектуально-культурна орієнтація»), ОАВ («орієнтація на активний відпочинок») та К («контроль») (табл. 3).

Таблиця 3

Середні значення шкал сімейного оточення

Шкали	N	M	SD
З (згуртов.)	95	12,5465	4,5136
Е (експресивн.)	95	10,25421	3,4254
К (конфл.)	95	11,36745	1,2634
Н (незал.)	95	4,3650	2,3245
У (усп.)	95	5,3547	5,1632
ІКО	95	1,30526	8,2547

(інтел.культ. ор.)			
ОАВ (ор. на акт. відпоч.)	95	2,24122	6,2463
МЕА (мор.-ет.аспекти)	95	2,14365	5,2136
К (контр.)	95	2,256740	8,4178

Отже, високі показники за шкалою «згуртованість» означає, що сім'я дбає і турбується за кожного члена сім'ї, підтримує і надає допомогу. В них наявне почуття приналежності до сім'ї, вони активні, ведуть активний спосіб життя в різних сферах діяльності, а саме соціальна, інтелектуальна, культурна, політична. Саме інтелектуально-культурна орієнтація передбачає прояв активності членів сім'ї в різних видах відпочинку. Спостерігається організованість, чітке виконання сімейних обов'язків, правил і завдань (рис. 3).

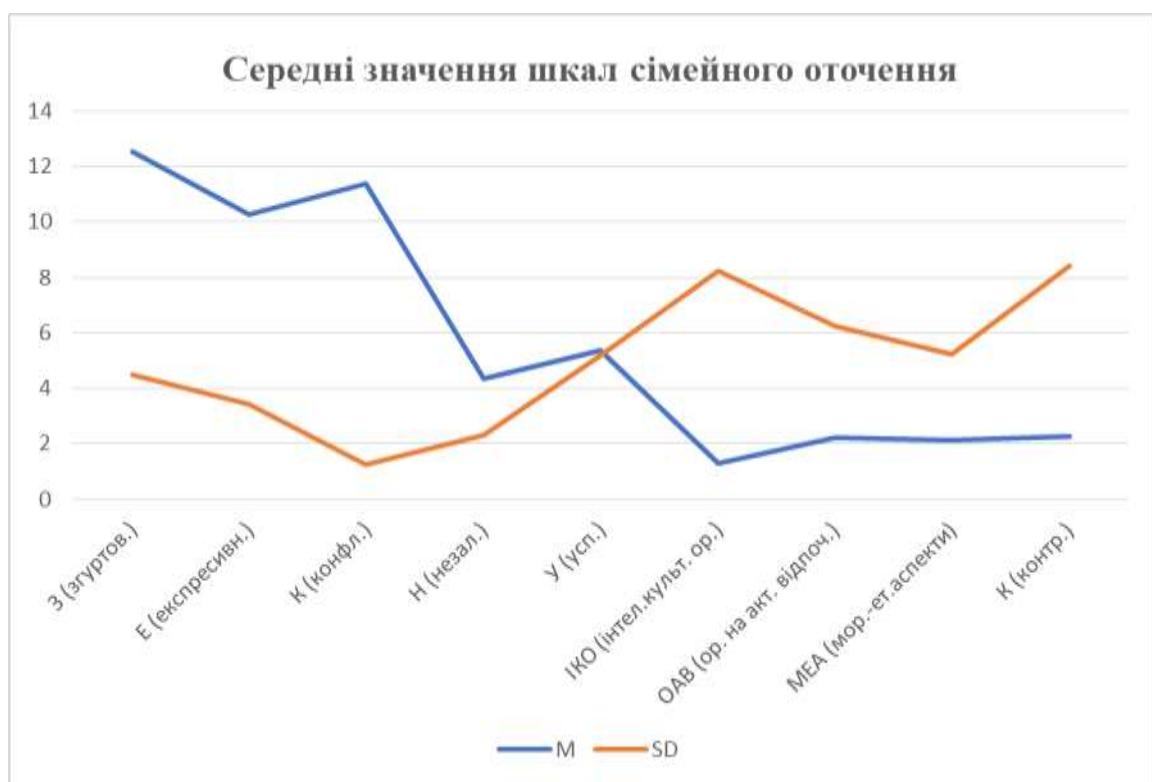

Рис.3. Порівняння середніх значень за шкалою сімейного оточення

2.3. Опис результатів порівняльного аналізу

За методикою на визначення індивідуально-типологічних особливостей Л.Собчика ми отримали наступні результати.

Серед студентів, які мають високий рівень стресостійкості переважають ті, котрі мають високі показники за шкалами «лабільність» та «агресивність». Це свідчить про велику емоційну напругу та ознаки внутрішнього конфлікту. У них спостерігається пригнічений настрій, чутливість, нестійкість мотивації. Високий рівень агресивності свідчить про впертість, напористість і агресивне відстоювання своїх інтересів. Серед досліджуваних студентів, з низьким рівнем стресостійкості домінують екстраверти, вони націлені на світ дійсно реальних об'єктів і цінностей, вони є відкритими, комунікабельними і прагнуть до спілкування з людьми. На середньому рівні у них присутня сензитивність, що передбачає в них деяку чутливість, вразливість, песимістичне бачення перспектив.

Серед студентів з середнім рівнем стресостійкості домінують студенти з високим рівнем за шкалами «спонтанність», «ригідність установок». Це означає, що у них простежується необдуманість у діях та у висловлюваннях; застрягання, інертність, надмірна критичність щодо поглядів та думок інших осіб, суб'єктивність, надмірне прагнення до відстоювання власних принципів, ідей, поглядів. Тривожність у них проявляється на середньому рівні, тобто вони доволі емоційні, чутливі і незахищені.

Серед студентів з середнім з тенденцією до високого рівня стресостійкості переважають студенти з високими результатами за наступними шкалами: «тривожність», «сензитивність» та «спонтанність». Отже, ці студенти можуть необдуманно діяти та висловлюватись, вони чутливі, емоційні, вразливі і перспективу бачать дуже сумною. Більшість з них є інтровертованими особистостями, а саме вони спрямовані на внутрішній світ, мають суб'єктивні уявлення і переживання, прагнуть до втечі у власний світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеалізованих цінностей, замкнені, скритні, стримані. На середньому рівні в них проявляється лабільність, тобто вони мають нестійку

мотивацію, перепади настрою, емотивність, чуйність, бажання до емоційного включення.

Серед студентів, які мають низький рівень стресостійкості переважають ті, котрі мають високі результати за шкалами «лабільність», «тривожність», «сензитивність». Це означає, що ці студенти перебувають у значній емоційній напрузі та відчувають постійний внутрішній дискомфорт і конфлікт. Вони є чутливими, вразливими, песимістичні щодо майбутнього; емоційні, чутливі, беззахисні; у них присутня нестійкість мотиваційна, перепади настрою, емотивність, чуйність, бажання до емоційного включення. На середньому рівні в них є агресивність. Тобто вони мають агресивну і вперту позицію щодо відстоюванні своїх інтересів і поглядів, часом і свавілля. Більшість тих студентів є інтровертами, вони занурені у свій внутрішній світ, мають власні суб'єктивні уявлення і переживання, прагнуть до втечі у власний світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеалізованих цінностей, бувають замкненими, скритними, стриманими (рис.4).

**По
рівнянн
я шкал
індивіду
ально-
типолог
ічного
опитува
льника**

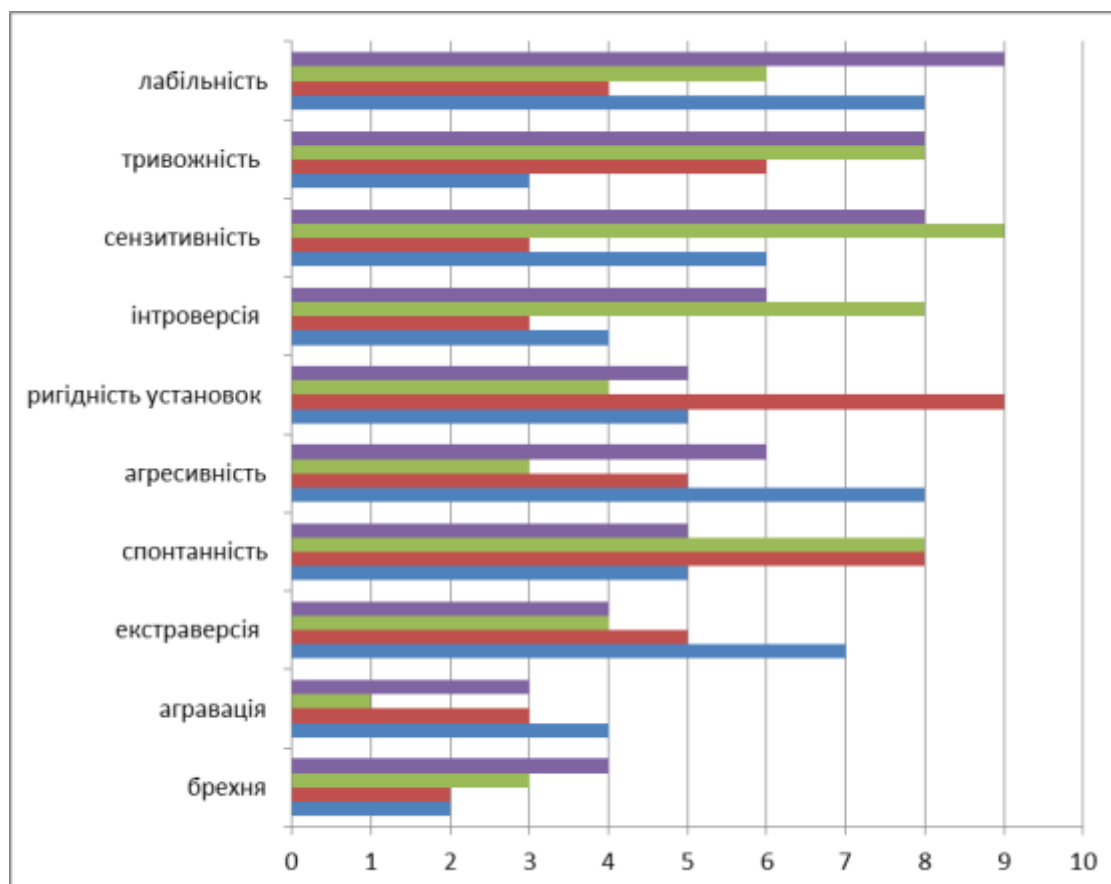

Рис.4. Порівняння рівнів за шкалами ІТО Л.Собчик

Ми порівняли результати, які отримали в процесі дослідження між особами з високим рівнем стресостійкості і низьким рівнем стресостійкості по середніх значеннях зі шкалами «ІТО» Л.Собчика і з'ясували (табл.4, рис.5)

Середні показники стресостійкості і шкал «ІТО»

Таблиця 4

	1	2	3	4	5	6	7	8
шкали	Екстрав	Спонтант	Агресивн	Ригідн.	Інтров	Сензит	Тривож	Лабіл
Стресост. В.Р.	6,56	5,89	5,79	5,98	1,65	5,46	4,21	5,93
Стресост. Н.Р.	3,06	4,12	3,43	6,78	4,37	6,87	7,38	5,62

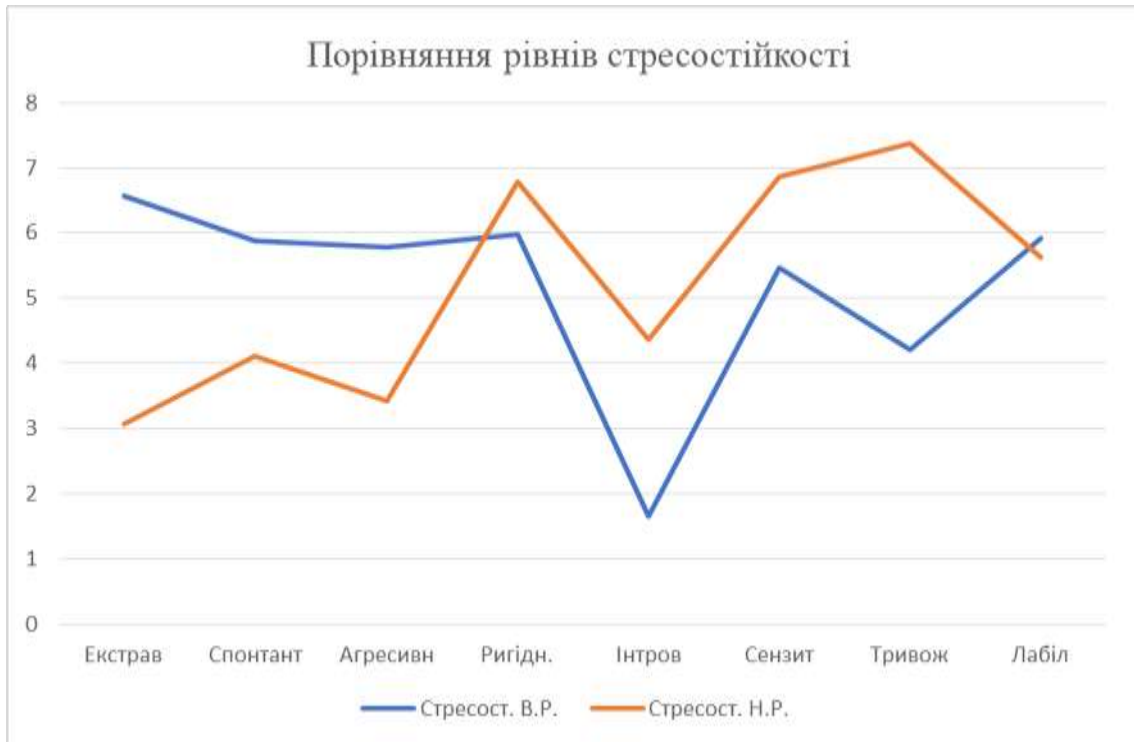

Рис.5. Порівняння рівнів стресостійкості та шкал ІТО Собчика

Отже, у студентів з високим рівнем стресостійкості високі показники за такими шкалами, як екстраверсія, лабільність, а низькі – інтроверсія, тривожність. У осіб з низьким рівнем стресостійкості високі показники за шкалами: інтроверсія, ригідність, сензитивність, тривожність, а низькі показники за шкалами: екстраверсія, агресивність. Це означає, що студенти з високою стресостійкістю більше спрямованість на світ дійсно існуючих об'єктів і цінностей, вони щирі, відверті, прагнуть до розширення контактів і товариські. Вони бувають емотивними, чуйними, мають бажання до емоційного включення. Крім того вони емоційно стримані, чітко знають до чого прагнуть і йдуть до своєї цілі. А студенти з низькою стресостійкістю інертні, часто надмірно критичні щодо поглядів та думок інших людей, суб'єктивні, в них присутнє надмірне прагнення до відстоювання своїх принципів і думок. Вони більше спрямовані на свій внутрішній світ, прагнуть втікати у власний світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеалізованих цінностей. Часто вони бувають замкненими, скритними, стриманими. Особи з низьким рівнем стресостійкості більш

чутливі, вразливі, песимістичніші, тривожніші, ніж особи з високою стресостійкістю.

Щоб порівняти отримані дані ми показники поділили на 2 групи за допомогою Т-критерія Стъдента – це низькі та середні з схильністю до високих показників психологічної стійкості (табл.5, рис.3).

Ми виявили, що студенти, які мають середній рівень психологічної стійкості зі схильністю до високого рівня мають вищі результати порівнюючи їх зі студентами з низьким рівнем психологічної стійкості, а саме за такими показниками: «Невимогливість-вимогливість батьків», «М'якість-строгість батьків», «Автономність-контроль батьків», «Заперечення-прийняття дитини», «Відсутність-співпраця», «Авторитет батьків».

**Порівняння психологічної стійкості двох груп досліджуваних:
низький рівень і середній рівень з тенденцією до високого**

Таблиця 5

Шкали	Низький рівень	Середній рівень з тенденцією до високого	t-критерій	p
«Невимогл-вимогл батьків»	24,3	35,2	0,6	0,4
«М'якість-строгість батьків»	6,8	11,3	1,4	0,8
«Автономність-контроль»	13,4	15,2	16,9	0,06
«Заперечення-прийняття»	16,3	19,2	21,2	0,19
«Відсутність-співпраця»	8,9	11,4	13,1	0,2
«Авторитет	9,8	12,2	10,9	0,71

батьків»				
----------	--	--	--	--

Отже, ці результати нашого дослідження можна пояснити наступним чином. Чим вищі показники за шкалою «вимогливість батьків», тим рівень стресостійкості дитини є вищим. У строгіших батьків, діти мають рівень стресостійкості вищим. Чим вищі показники за цією шкалою, тим вимогливішими є батьки і тим вищі вимоги вони ставлять до дитини і вимагають від неї високого рівня відповідальності.

При високому контролі батьків, рівень психологічної стійкості дитини є вищим. Чим вищими є показники за цією шкалою, тим більше контролюють поведінку дитини батьки. Цей контроль проявляється прагненнях обмежувати, забороняти, опікуватись, нав'язувати себе дитині. Батьки, котрі приймають своїх дітей такими, як вони є, з їхніми емоціями, переживаннями і поведінкою, то діти в них з вищим рівнем стресостійкості. Присутність співпраці між батьками і дитиною – це відображення характеру взаємодії між ними. Співпраця передбачає визнання прав дитини, прислухання до її точки зору, партнерство у стосунках батьків і дитини, точніше взаємодію між дитиною і батьками. У дітей, які співпрацюють з батьками і навпаки, рівень стресостійкості є вищим.

Чим вищий авторитет батьків перед дітьми, тим рівень психологічної стійкості дітей є вищим. Тут мається на увазі, наскільки батьки є авторитетними для дитини. Наскільки є авторитетним вплив батьків на дитину, наскільки думка батьків має значення для дитини, як сильно можуть батьки впливати на дитину. Висока оцінка дитини свідчить про позитивне відношення до батьків загалом (рис.6).

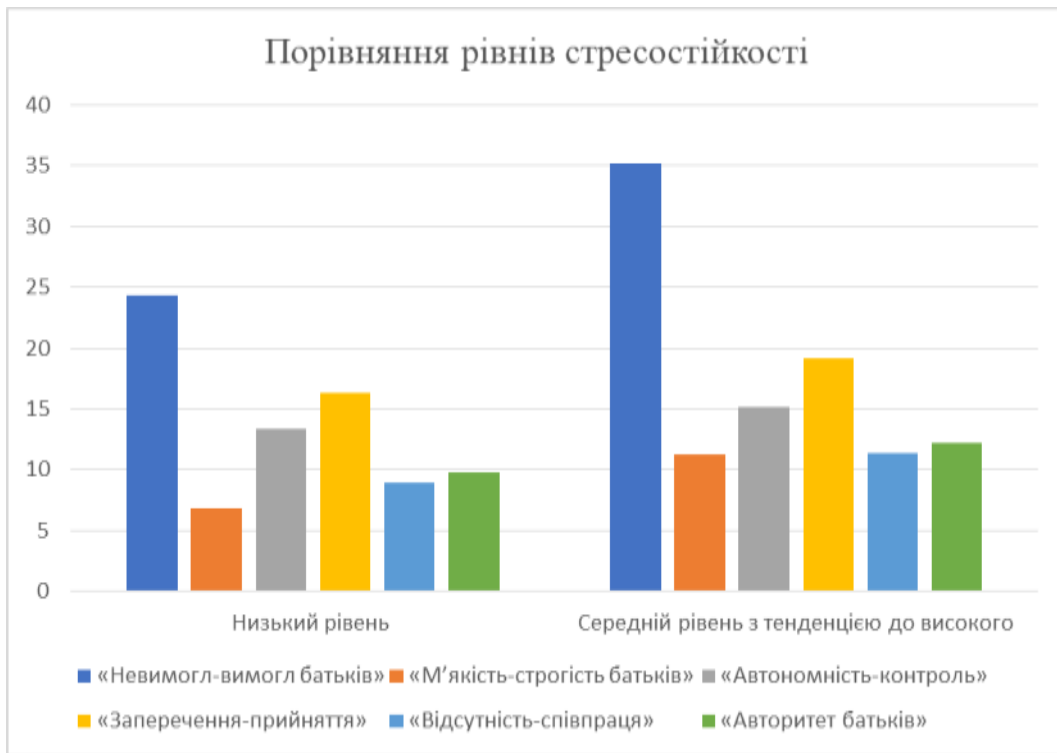

Рис.6. Порівняння рівнів стресостійкості з шкалами опитувальника «Взаємодія батьки-діти» І.Марковської

Отже, гіпотеза про те, що існує різниця в показниках батьківсько-дитячих стосунках в осіб з низьким та осіб з середнім рівнем з тенденцією до високого рівня стресостійкості підтвердилась.

За допомогою t-критерія Стьюдента ми поділили студентів на 2 групи – студенти 1 курсу на початку навчання і студенти 1 курсу в кінці навчання, щоб знайти різницю прояву психологічної стійкості. Ми з'ясували, що серед досліджуваних першого курсу після закінчення навчання вирости більшість показників (табл.6).

Порівняльний аналіз результатів дослідження у студентів 1-го курсу на початку навчання і на завершенні 1-го курсу

Таблиця 6

Шкали	Студенти на початку 1-	Студенти в кінці 1-го курсу	t-критерій	P

	го курсу			
Прийн.-відх.	11,122	14, 425	2,1763	0,05632
М'якість-строг. батьків	9,325	12,437	3,1654	0,02516
Автоном. контроль	12,538	18, 526	5,1983	0,024156
Емоц.дистанц- близькість	8, 281	1,5213	4, 0672	0, 01213
Запереч- прийнят.	14, 381	20,453	5,6721	0,010221
Співпраця- відсутн. співпр.	9, 325	15, 936	4,6724	0,032141
Незгода між дит.	8, 927	15, 632	5,6731	0,023121
Непослед-послед. батьків	8, 563	14, 673	4,2165	0,013512
Авторитетн. батьків	8, 562	14,231	5,3261	0,021321
Задовол. стостунками дитини з батьк.	7, 562	8, 674	4,6754	0,142312
Психол. стійк.	46, 354	48, 746	1,6712	0,001213
Експресивність	3,465	4,112	3,7126	0,825412

Отже, результати означають, батьки приймають дитину такою, як вона є, поважають її індивідуальність, проявляють симпатію. Вони з нею проводять багато часу, цікавляться її інтересами, планами на майбутнє, цілями у житті. Батьки досить є строгими до них, тут мова йде про строгі заборони, жорсткість у поведінці і правилах, про контроль і покарання. Присутність співпраці між батьками і дитиною – це відображення характеру взаємодії між ними. Співпраця передбачає визнання прав дитини, прислухання до її точки зору,

партнерство у стосунках батьків і дитини, точніше взаємодію між дитиною і батьками. Присутня послідовність у батьків і наскільки вони є послідовними у своїх словах, заохоченнях, вчинках, вимогах, покараннях батьки, тим стресостійкість є нижчою. Наскільки є авторитетним вплив батьків на дитину, наскільки думка батьків має значення для дитини, як сильно можуть батьки впливати на дитину. Висока оцінка дитини свідчить про позитивне відношення до батьків загалом і дитині легше долати труднощі і вирішувати проблеми у стресовій ситуації. Крім того студенти задоволені стосунками з батьками. Експресивність – це рівень, який демонструє наскільки дозволяється дитині бути відкритою у сім'ї, як проявляти свої емоції, переживання і дії, а батьки це заохочують і самі є такими ж і це сприяє зниженню рівня психологічної стійкості у дитини.

Рис.7. Порівняння рівнів стресостійкості та батьківсько-дитячих стосунків у двох групах – на початку навчання 1-го курсу та на завершенні навчання 1-го курсу

Отже, гіпотеза про те, що є різниця у рівні стресостійкості у студентів 1-го курсу на початку навчання і на завершенні першого курсу підтвердилась.

2.4. Опис результатів кореляційного аналізу

У результаті кореляційного аналізу ми отримали наступні результати.

Для того, щоб уточнити вплив особистісних чинників ми провели кореляційний аналіз даних, щоб виявити достовірно значимі зв'язки.

Кореляційна залежність показує зміни, які вносять значення однієї ознаки в можливість появи різних значень іншої ознаки. Кореляція буває таких напрямків:

- Прямий кореляційний зв'язок – це плюсова прямолінійна кореляція, де більш високим значенням однієї ознаки відповідають більш високі значення іншої ознаки, а більш низьким значенням однієї ознаки відповідають низькі значення іншої.

- Обернений кореляційний зв'язок – це мінусова кореляція, де співвідношення обернені, а коефіцієнт має від'ємний знак. Тобто зі збільшенням значення однієї ознаки, зменшується значення іншої.

Отже, ми виявили прямі кореляційні зв'язки між стресостійкістю та батьківським ставленням.

➤ Зі зростанням прийняття батьками рідної дитини і навпаки ($r=0,423$, де $p<0,05$), тим рівень стресостійкості вищий, тобто якщо батьки приймають особистісні якості і прояви поведінки дитини, то рівень стресостійкості в таких дітей вищий;

➤ Зі зростанням кооперації ($r=0,356$, де $p<0,05$), тим рівень стресостійкості вищий, тобто коли батьки мають інтерес до планів дитини, прагнуть їй допомогти, підтримують, довіряють і співчують їй, тим більш витривалі ці діти до стресових ситуацій;

➤ Зі зростанням авторитарної гіперсоналізації ($r=0,401$, де $p<0,05$), тим рівень стресостійкості вищий, тобто якщо батьки від дитини вимагають дисципліни, організованості, дотримання всіх вимог і режиму, тим вищий рівень стресостійкості у таких дітей (рис.8).

Ми виявили прямі кореляційні зв'язки стресостійкості:

➤ Зі зростанням згуртованості сім'ї, зростає рівень стресостійкості ($r=0,456$, де $p<0,05$), тобто у сім'ях, де високий рівень піклування у сім'ї один про одного, надається допомога один одному, присутнє відчуття приналежності до родини, рівень стресостійкості у дітей є вищим;

➤ Зі зростанням експресивності, зростає рівень стресостійкості ($r=0,353$, де $p<0,05$), тобто чим більше у сім'ї дозволяється бути відкритими, проявляються емоції, переживання, тим рівень стресостійкості цих дітей є вищим;

➤ Зі зростанням незалежності, зростає рівень стресостійкості ($r=0,471$, де $p<0,05$), тобто якщо у сім'ї заохочують до самоствердження, самостійності прийняття рішень, незалежності висловлювань і наявності власної думки, тим рівень стресостійкості є вищим;

➤ Зі зростанням орієнтації на досягнення, зростає рівень стресостійкості ($r=0,393$, де $p<0,05$), тобто чим вищий рівень досягнень і

змагання у різних видах діяльності всіх членів сім'ї, а саме в навчанні, роботі, успіхах та ін., тим рівень стресостійкості дітей у таких сім'ях є вищим;

➤ Зі зростанням конфліктності, зростає рівень стресостійкості ($r=0,381$, де $p<0,05$), тобто чим більше у сім'ї дозволяється проявляти в агресивній формі свою позицію, її відстоювати, конфліктувати, тим рівень стресостійкості дітей у таких сім'ях є вищим;

➤ Зі зростанням інтелектуально-культурної орієнтації, зростає рівень стресостійкості ($r=0,462$, де $p<0,05$), тобто чим більш активні всі членів сім'ї в різних сферах діяльності, а саме соціальній, інтелектуальній, культурній, політичній, тим рівень стресостійкості дітей є вищим;

➤ Зі зростанням морально-етичної орієнтації, зростає рівень стресостійкості ($r=0,406$, де $p<0,05$), тобто чим більший рівень сімейної поваги до етичних норм, цінностей, моралі, тим рівень стресостійкості дітей у цих сім'ях є вищим;

➤ Зі зростанням орієнтації на активний відпочинок, зростає рівень стресостійкості ($r=0,369$, де $p<0,05$), а саме якщо у сім'ї високий рівень відношення до відпочинку, а саме активного відпочинку і спорту, то рівень стресостійкості дитини є вищим;

➤ Зі зростанням контролю, зростає рівень стресостійкості ($r=0,375$, де $p<0,05$), тобто якщо у сім'ї рівень контролю всіх членів сім'ї один одного є високим, то рівень стресостійкості дітей у таких сім'ях є вищим (рис.9).

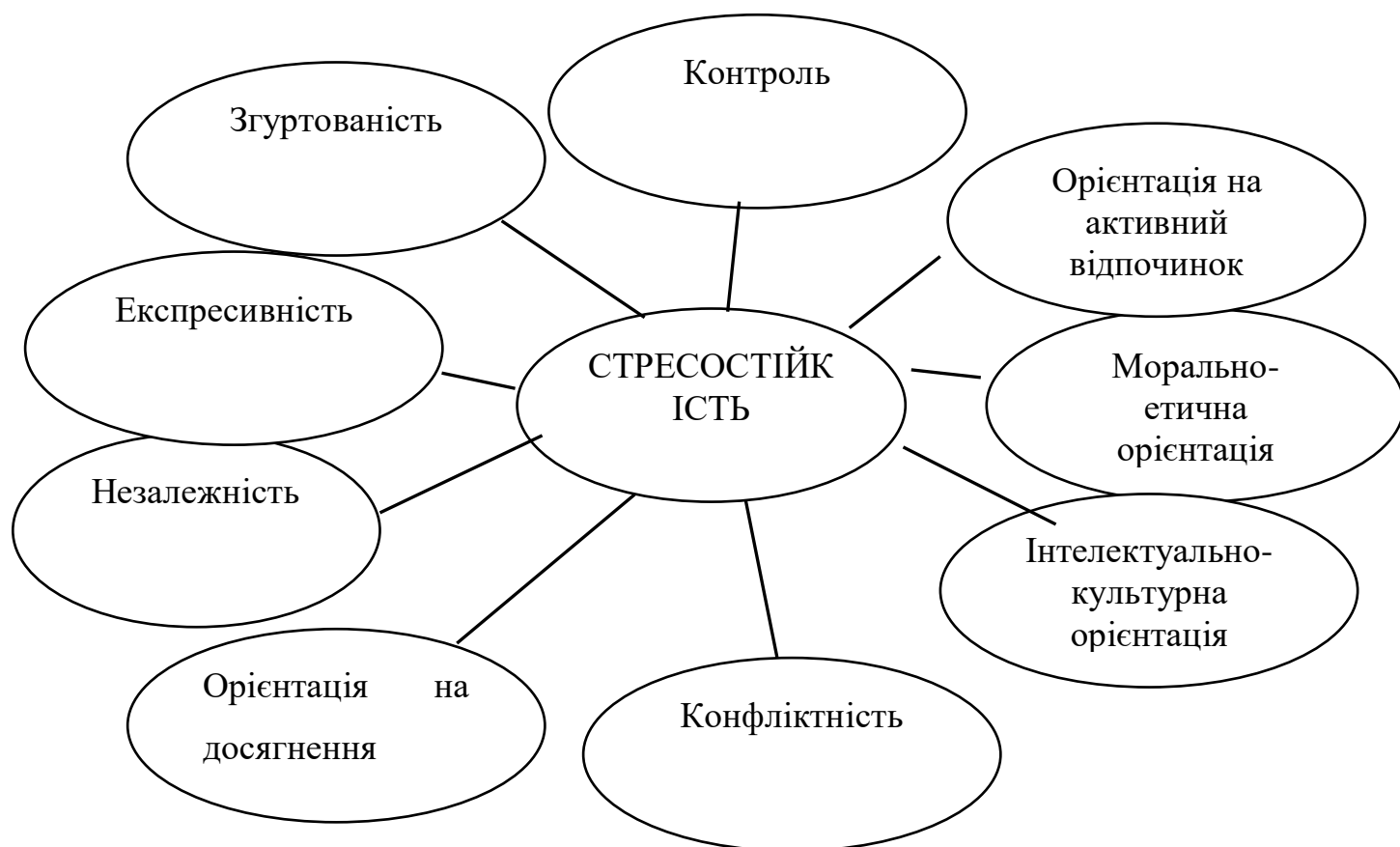

Рис.9. Кореляційна плеяда зв'язків стресостійкості зі шкалою сімейного оточення

Отже, у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі значну участь бере сім'я і всі її члени. Психологічна стійкість є вищою у тих осіб, яких приймають у сім'ї зі всіма її особистісними якостями і проявами поведінки. Вони цікавляться її успіхами, цілями, цінують, поважають і гордяться нею. Оскільки прийняття дитини є основою гармонійного розвитку дитини і впевненості у собі, її самооцінки.

Крім того у цих сімей високий рівень піклування один про одного, допомоги один одному, наявність відчуття приналежності до родини. В них дозволяється бути відкритими у сім'ї, проявляти свої емоції, переживання і дії. Попри це дозволяється проявляти агресію, злість і конфліктувати. У цих сім'ях заохочують до самоствердження, самостійності прийняття рішень, незалежності висловлювань і наявності власної думки. Всі члени сім'ї намагаються бути активними в різних сферах діяльності, а саме соціальній, розумовій, культурній. Ведуть активний спосіб життя, поважають етичні

норми, цінності, мораль. Але часто у цих сім'ях присутній контроль, котрий проявляється у прагненнях батьків обмежувати, забороняти, опікуватись, нав'язувати себе дитині.

Отже, гіпотеза про те, що існують відмінності в показниках батьківсько-дитячих стосунках в осіб з низьким та осіб з середнім з тенденцією до високого рівня стресостійкості підтвердилась.

2.5. Опис факторного аналізу даних

У своєму дослідженні ми використали факторний аналіз, використовуючи метод головних компонент. Метою нашою було дослідити фактурну структуру отриманих даних та значимості певних показників. Кількість факторів базувалась на власних значеннях.

Ми створили шестифакторну модель, яка базувалась на даних дослідження. Вона дала нам можливість описати 76,21% генеральної сукупності поділу практичних результатів дослідження.

Навантаження першого фактора 11,2 і це пояснює 42,1% поділу практичних результатів дослідження. Цей фактор ми назвали «Батьківсько-дитячі стосунками, а саме гіперопіка». Гіперопіка поєднує такі шкали: батьківську строгість (0,89%), контроль до дитини (0,93%), емоційну дистанційованість (0,95%), заперечення батьками дитини (0,95%), відсутність взаємоспівпраці (0,89%), непогодження між дитиною і батьками (0,93%), непослідовність батьків (0,98%), авторитет батьків (0,87%), задоволеність стосунками з батьками (0,94%).

Навантаження другого фактору 4,12 і це дає пояснення 14,12% поділу практичних результатів дослідження. Цей фактор включає в себе таку шкалу, як контроль (0,69%). Ми його назвали «Сімейний контроль».

Наступний фактор навантаження 1,71 і пояснює 7,13% поділу практичних результатів дослідження. Цей фактор включає в себе наступні шкали: симбіоз (0,82%), маленький невдаха (0,79). Ми дали назву цьому фактору «Бажання контролювати дитину».

Наступний фактор, четвертий, навантажений 1,48 і дає розуміння 7,3% розподілу практичних результатів. Цей фактор поєднує такі шкали: орієнтація на активний спосіб життя, бо це дуже зближує і об'єднує членів сім'ї, морально-етичні складові (0,79%). Цей фактор ми назвали «Сімейні цінності».

Наступний фактор має 1,42 факторного навантаження і може пояснити 4,96% поділу практичних результатів дослідження. Цей фактор поєднує такі шкали, як авторитарна гіперсоціалізація (0,79%). Ми назвали цей фактор «Авторитарне відношення до дитини».

Наступний, шостий фактор має 2,03 факторне навантаження і це пояснюється 4,43% поділу практичних результатів дослідження. Цей фактор включає у себе такі шкали, як згуртованість (0,69%), інтелектуально-культурну орієнтацію (0,81%). Цей фактор ми назвали – «Сімейне об'єднання».

Зробивши висновок з результатів факторного аналізу, ми встановили 6 факторів, котрі можуть впливати на стресостійкість особистості.

- 1 фактор – «Батьківсько-дитячі стосунки – гіперопіка». Він пояснює строгість методів, які застосовують батьки до дитини, наскільки батьки контролюють поведінку дитини. Ця шкала визначає рівень автономності чи контролю батьків по відношенню до дитини. Чим вищими є показники за цією шкалою, тим більше контролюють поведінку дитини батьки. Цей контроль проявляється у прагненнях обмежувати, забороняти, опікуватись, нав'язувати себе дитині. Теж сюди належить відношення батьків до дитини, чи приймають її такою, як вона є, чи не приймають її певних якостей, емоцій чи поведінки. При високих показниках, батьки приймають дитину такою, як вона є, поважають її індивідуальність, проявляють симпатію. Вони з нею проводять багато часу, цікавляться її інтересами, планами на майбутнє, цілями у житті. Присутність співпраці між батьками і дитиною – це відображення характеру взаємодії між ними. Співпраця передбачає визнання прав дитини, прислухання до її точки зору, партнерство у стосунках батьків і дитини, точніше взаємодію між дитиною і батьками. Відсутність співпраці може свідчити про авторитарний стиль спілкування або навіть байдужий. Тут мова йде і про взаємодію між дитиною і батьками. Вона описує рівень і частоту погоджувальних між ними в певних ситуаціях, які виникають в житті. Велике значення має, наскільки є послідовними у своїх словах, заохоченнях, вчинках, вимогах, покараннях батьки. Непослідовність батьків може спровокувати виникнення у дитини емоційної нестійкості, низької самооцінки, невпевненості у собі. Важливим є наскільки існує певний

рівень задоволення стосунками між дитиною і батьками. Низькі результати свідчать про низький рівень задоволення, про порушення структури батьківсько-дитячих стосунків, про конфлікти, про тривожність щодо сімейної ситуації.

- 2 фактор – «Сімейний контроль». Він описує рівень ієрархії сімейної організації, гнучкість правил у сім'ї, контроль членів сім'ї.
- 3 фактор – «Бажання контролювати дитину». Він описує міжособистісну дистанцію у комунікації між батьками і дитиною. Батьки і дитина – це одне ціле, вони хочуть задовільнити всі дитячі потреби, відмежувати її від всіх можливих труднощів чи перешкод, які можуть з нею трапитись у житті. Вони відчувають постійну тривогу за дитину і її життя, сприймають дитину незахищеною, постійно маленькою і несамотійною. Батьки вважають, що їхня дитина є неадаптованою до соціального середовища, що їй важко вести комунікацію і тому намагаються все замість неї вирішувати і контролювати кожен її крок.
- 4 фактор – «Сімейні цінності». Він описує важливість сімейних цінностей, традицій, спільного відпочинку, занять спортом, етичних норм і цінностей для всіх членів сім'ї.
- 5 фактор – «Авторитарне відношення до дитини». Це відпрацьована форма управління поведінкою дитини. Від дитини вимагається дисципліна, організованість, дотримання всіх вимог і режиму. Дитина не має права на свою думку, за це її можуть і покарати. Батьки контролюють навчання дитини, її успіхи, досягнення.
- 6 фактор – «Сімейне об'єднання». Це рівень активності всіх членів сім'ї в різних сферах діяльності, а саме соціальній, інтелектуальній, культурній, політичній. Наскільки всі члени сім'ї турбуються один про одного, надають допомогу і підтримку, наскільки відчувається присутність кожного члена сім'ї в сімейній структурі.

Отже, такі фактори, як «Батьківсько-дитячі стосунки – гіперопіка» та «Сімейний контроль» демонструють найбільший процент поділу практичних результатів і саме вони показують складність чи нездатність дотримуватись сімейних правил і вимог, контроль один одного, певні порушення у стосунках батьки-діти чи діти-батьки, сварки, непорозуміння. Але попри це, виявлені фактори, які передбачають взаємодію між членами сім'ї.

Щоб відносини між батьками і дітьми були добрими, давали підтримку один одному та розуміли один одного, потрібно будувати внутрішнє сімейне спілкування і взаємодію, формувати підтримку і розуміння, вміння вислухати й почути, довіряти та розвивати самостійність, а також відповідальність.

Отже, гіпотеза про те, що є ймовірність того, що існує взаємозв'язок між рівнем стресостійкості і сімейним кліматом у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі підтвердилась.

Висновки до 2-го розділу

Отже, зробивши висновки нашого дослідження, ми виявили, що рівень стресостійкості серед студентів перебуває на середньому рівні. Проаналізувавши середні значення щодо стосунків батьки-дитина, ми можемо стверджувати, що найбільш важливим є показник «брак вимогливості батьків». Існує прямий зв'язок психологічної стійкості і прийняття. Чим більше є

вимогливими батьки, тим дитина для них є більш прийнятною і відчуває автономність всередині в сім'ї. А там, де є довіра, певний помірний контроль, кооперація, там рівень психологічної стійкості є нижчим.

За результатами дослідження середніх показників, можемо зробити висновок, що досліджувані відчувають близькість у стосунках зі своїми батьками, прагнуть розділяти з ними свої переживання і те, що для них є важливим. Певна непослідовність можливо спричинена результатами емоційної нестійкості чи невпевненістю у вихованні батьків, які можуть мати вплив на відкидання відношення до дитини. Строгість та вимогливість батьків трактується як добре і позитивне відношення до дітей загалом. Високі показники за шкалою «згуртованість» означає, що сім'я дбає і турбується за кожного члена сім'ї, підтримує і надає допомогу. В них наявне почуття приналежності до сім'ї, вони активні, ведуть активний спосіб життя в різних сферах діяльності, а саме соціальна, інтелектуальна, культурна, політична. Саме інтелектуально-культурна орієнтація передбачає прояв активності членів сім'ї в різних видах відпочинку. Спостерігається організованість, чітке виконання сімейних обов'язків, правил і завдань.

Серед студентів з високим рівнем стресостійкості присутні високі показники за такими шкалами, як екставерсія, лабільність, а низькі – інтроверсія, тривожність. У осіб з низьким рівнем психологічної стійкості високі показники за шкалами: інтроверсія, ригідність, сензитивність, тривожність, а низькі показники за шкалами: екставерсія, агресивність. Це означає, що студенти з високою стресостійкістю більше спрямованість на світ дійсно існуючих об'єктів і цінностей, вони щирі, відверті, прагнуть до розширення контактів і товариські. Крім того вони емоційно стримані, чітко знають до чого прагнуть і йдуть до своєї цілі. А студенти з низькою стресостійкістю інертні, часто надмірно критичні щодо поглядів та думок інших людей, суб'єктивні, в них присутнє надмірне прагнення до відстоювання своїх принципів і думок. Вони більше спрямовані на свій внутрішній світ, прагнуть втікати у власний світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеалізованих цінностей. Особи з низьким рівнем

стресостійкості більш чутливі, вразливі, песимістичніші, тривожніші, ніж особи з високою стресостійкістю.

Ми виявили, що студенти, які мають середній рівень психологічної стійкості зі схильністю до високого рівня мають вищі результати порівнюючи їх зі студентами з низьким рівнем психологічної стійкості. Чим вищі показники за шкалою «вимогливість батьків», тим рівень стресостійкості дитини є вищим. У строгіших батьків, діти мають рівень стресостійкості вищим. Отже, гіпотеза про те, що існує різниця в показниках батьківсько-дитячих стосунках в осіб з низьким та осіб з середнім рівнем з тенденцією до високого рівня стресостійкості підтвердилась. Також гіпотеза про те, що є різниця у рівні стресостійкості у студентів 1-го курсу на початку навчання і на завершенні першого курсу теж підтвердилась.

Використавши факторний аналіз, ми створили шестифакторну модель, яка базувалась на даних дослідження. Вона дала нам можливість описати 76,21% генеральної сукупності поділу практичних результатів дослідження. Такі фактори, як «Батьківсько-дитячі стосунки – гіперопіка» та «Сімейний контроль» демонструють найбільший процент поділу практичних результатів і саме вони показують складність чи нездатність дотримуватись сімейних правил і вимог, контроль один одного, певні порушення у стосунках батьки-діти чи діти-батьки, сварки, непорозуміння. Але попри це, виявлені фактори, які передбачають взаємодію між членами сім'ї. Гіпотеза про те, що є ймовірність того, що існує взаємозв'язок між рівнем стресостійкості і сімейним кліматом у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі підтвердилась.

ВИСНОВКИ

Термін «стресостійкість» пояснюється Г.Нікіфоровим у контексті психічного вигорання, а саме як стрес-реакції на довгі стреси міжособистісної взаємодії, які характеризуються фізичним, психічним, емоційним виснаженням, яке зумовлене тривалим включенням у важливі емоційно напружені ситуації.

Серед особистісних ресурсів формування стресостійкості активна мотивація щодо подолання стресів, ставлення до них як елемента власного

досвіду і особистісного зростання; Я-концепція, самооцінка та самоповага, власна значущість, самодостатність; активна життєва позиція; позитивне та раціональне мислення; моральні та емоційно-вольові якості; фізичні ресурси, а саме стан здоров'я та відношення до свого здоров'я як до важливої цінності.

Юнацький вік є тим важливим періодом у життя людини, на якому відбувається її становлення, а саме: її стабілізуючі внутрішньо-особистісну структури, які в майбутньому впливатимуть на особливості життєвого шляху особистості, її майбутні життєві наміри і плани, цілі і завдання, професійні досягнення, самосвідомість, ставлення до себе і оточення й готовність до подальшого життя. Тут мається на увазі її світогляд, систему цінностей, пріоритетів, ідентичність, моральне та професійне самовизначення. Формування і розвиток цих особистісних структур відбувається нерівномірно і може відрізнитись індивідуальною особливістю. Тому в особистості можуть виникати зміни в поведінці – зміна видів діяльності, відмова від навчання; в мотиваційній сфері – втрата інтересів чи поява нових; в емоційно-вольовій сфері – емоційна нестійкість; в комунікативній сфері – втрата стосунків з друзями, розрив з близькими людьми.

Психологічна нестійкість сучасної молоді може призвести до зниження ефективності діяльності, як трудової так і навчальної, а також може супроводжуватись погіршення стосунків з оточуючими, зниженням фізичного і психічного здоров'я, частою появою критичних ситуацій у комунікації.

Сім'я є одним з природніх середовищ розвитку дитини, як фізичного, так і психічного, соціального, духовного. Саме батьки відіграють головну роль у формуванні і розвитку дитини як особистості, навчанні і організації її у щоденних справах. Психологи виділяють 5 стилів виховання дитини: демократичний, авторитарний, ліберальний, індіферентний і гіперопіка. І кожен з цих чотирьох стилів впливає певним чином на формування самооцінки у підлітків, їх поведінку, на здатність адаптовуватись до ситуацій та вирішувати труднощі. Кожен зі стилів батьківського виховання має свій вплив на психічний розвиток особистості дитини.

Сімейний сценарій – це стійкі патерни мікродинаміки та структурної організації сім'ї, які повторюються з покоління в покоління, які зумовлені подіями сімейної історії. Він спонукає людину обирати для себе такого партнера, який схожий чи схожа на батька чи маму або протилежні до них. Сімейний сценарій впливає не тільки на дошлюбні параметри вибору, а і на поведінку в передшлюбному періоді, а також і самому шлюбі, і у відношенні до чоловіка чи дружини, і на тривалість і кількість шлюбів.

В літературі виділяють такі внутрішні фактори вибору шлюбного партнера: генетичні фактори, пубертатний еротичний імпринтинг, перші дитячі враження, батьківський сценарій. Сімейні сценарії мають багато спільного з сімейними традиціями і обрядами. Але сімейні сценарії дуже часто з великою силою впливають на життя і долю особистості. Саму причину виникнення цих сімейних сценаріїв переважно члени сім'ї не усвідомлюють, а виконання їх сприймають, як єдиний і правильний варіант розвитку подій. Часто той, хто започаткував ці сценарії навіть не усвідомлює того, які ж можуть бути їх причини і наслідки.

У емпіричному дослідженні ми використовували наступні методики: шкала рівня стресостійкості особистості; тест-опитувальник батьківського ставлення Століна; опитувальник «Взаємодія батьки-діти» І.Марковської; шкала сімейного оточення (ШСО); індивідуально-типологічний опитувальник Л.Собчика (ІТО).

Проаналізувавши всі середні показники батьківсько-дитячих стосунків можемо бути переконаними в тому, що найчастіше проявлялись такі фактори: вимогливість батьків, заперечення-прийняття, незалежність по відношенню до дитини. Дуже рідко проявлялись такі фактори, як «маленький невдаха», «симбіоз», «кооперація».

Отже, чим більше є вимогливими батьки, тим дитина для них є більш прийнятною і відчуває автономність всередині в сім'ї. А там, де є довіра, певний помірний контроль, кооперація, там рівень стресостійкості є нижчим. Авторитаризм у стосунках батьків щодо дітей трактується як відсутність сили,

бажання до влади у комунікації, яка є неподіленою з дітьми, вони приймають загальноприйнятту думку, хочуть догодити вимогам інших людей, зберігають позитивні стосунки з дітьми.

Щодо результатів, які ми отримали відносно сімейного оточення, то найвищими показниками була шкала «експресивність» та шкала «згуртованість» і щодо найнижчих показників, то це шкали: ІКО («інтелектуально-культурна орієнтація»), ОАВ («орієнтація на активний відпочинок») та К («контроль»). Високі показники за шкалою «згуртованість» означає, що сім'я дбає і турбується за кожного члена сім'ї, підтримує і надає допомогу. В них наявне почуття приналежності до сім'ї, вони активні, ведуть активний спосіб життя в різних сферах діяльності, а саме соціальна, інтелектуальна, культурна, політична. Саме інтелектуально-культурна орієнтація передбачає прояв активності членів сім'ї в різних видах відпочинку. Спостерігається організованість, чітке виконання сімейних обов'язків, правил і завдань.

У студентів з високим рівнем стресостійкості ми виявили високі показники за такими шкалами, як екставерсія, лабільність, а низькі – інтроверсія, тривожність. У осіб з низьким рівнем стресостійкості високі показники за шкалами: інтроверсія, ригідність, сензитивність, тривожність, а низькі показники за шкалами: екставерсія, агресивність. Це означає, що студенти з високою стресостійкістю більше спрямованість на світ дійсно існуючих об'єктів і цінностей, вони щирі, відверті, прагнуть до розширення контактів і товариські. Вони бувають емотивними, чуйними, мають бажання до емоційного включення. Крім того вони емоційно стримані, чітко знають до чого прагнуть і йдуть до своєї цілі. А студенти з низькою стресостійкістю інертні, часто надмірно критичні щодо поглядів та думок інших людей, суб'єктивні, в них присутнє надмірне прагнення до відстоювання своїх принципів і думок. Вони більше спрямовані на свій внутрішній світ, прагнуть втікати у власний світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеалізованих цінностей. Часто вони бувають замкненими, скритними, стриманими. Особи з низьким рівнем стресостійкості більш

чутливі, вразливі, песимістичніші, тривожніші, ніж особи з високою стресостійкістю.

Ми виявили, що студенти, які мають середній рівень психологічної стійкості зі схильністю до високого рівня мають вищі результати порівнюючи їх зі студентами з низьким рівнем психологічної стійкості, а саме за такими показниками: «Невимогливість-вимогливість батьків», «М'якість-строгість батьків», «Автономність-контроль батьків», «Заперечення-прийняття дитини», «Відсутність-співпраця», «Авторитет батьків».

Гіпотеза про те, що існує різниця в показниках батьківсько-дитячих стосунках в осіб з низьким та осіб з середнім рівнем з тенденцією до високого рівня стресостійкості підтвердилась.

За допомогою кореляційного аналізу ми виявили прямі кореляційні зв'язки між стресостійкістю та батьківським ставленням. А саме: зі зростанням прийняття батьками рідної дитини і навпаки, тим рівень стресостійкості вищий, тобто якщо батьки приймають особистісні якості і прояви поведінки дитини, то рівень стресостійкості в таких дітей вищий. Зі зростанням кооперації, тим рівень стресостійкості вищий, тобто коли батьки мають інтерес до планів дитини, прагнуть їй допомогти, підтримують, довіряють і співчують їй, тим більш витривалі ці діти до стресових ситуацій. Зі зростанням авторитарної гіперсоналізації, тим рівень стресостійкості вищий, тобто якщо батьки від дитини вимагають дисципліни, організованості, дотримання всіх вимог і режиму, тим вищий рівень стресостійкості у таких дітей.

Психологічна стійкість є вищою у тих осіб, яких приймають у сім'ї зі всіма її особистісними якостями і проявами поведінки. Вони цікавляться її успіхами, цілями, цінують, поважають і гордяться нею. Оскільки прийняття дитини є основою гармонійного розвитку дитини і впевненості у собі, її самооцінки. Крім того у цих сімей високий рівень піклування один про одного, допомоги один одному, наявність відчуття приналежності до родини. В них дозволяється бути відкритими у сім'ї, проявляти свої емоції, переживання і дії. Попри це дозволяється проявляти агресію, злість і конфліктувати. У цих сім'ях

заохочують до самоствердження, самостійності прийняття рішень, незалежності висловлювань і наявності власної думки. Всі члена сім'ї намагаються бути активними в різних сферах діяльності, а саме соціальній, розумовій, культурній. Ведуть активний спосіб життя, поважають етичні норми, цінності, мораль. Але часто у цих сім'ях присутній контроль, котрий проявляється у прагненнях батьків обмежувати, забороняти, опікуватись, нав'язувати себе дитині.

Отже, гіпотеза про те, що існують відмінності в показниках батьківсько-дитячих стосунках в осіб з низьким та осіб з середнім з тенденцією до високого рівня стресостійкості підтвердилась.

У своєму дослідженні ми використали факторний аналіз, використовуючи метод головних компонент. Ми створили шестифакторну модель, яка базувалась на даних дослідження. Перший фактор ми назвали «Батьківсько-дитячі стосунками, а саме гіперопіка». Гіперопіка поєднує такі шкали: батьківську строгість, контроль до дитини, емоційну дистанційованість, заперечення батьками дитини, відсутність взаємоспівпраці, непогодження між дитиною і батьками, непослідовність батьків, авторитет батьків, задоволеність стосунками з батьками. Другий фактор включає в себе таку шкалу, як контроль. Ми його назвали «Сімейний контроль». Третій фактор включає в себе наступні шкали: симбіоз, маленький невдаха. Ми дали назву цьому фактору «Бажання контролювати дитину». Четвертий фактор поєднує: такі шкали: орієнтація на активний спосіб життя, бо це дуже зближує і об'єднує членів сім'ї, морально-етичні складові. Цей фактор ми назвали «Сімейні цінності». П'ятий фактор поєднує такі шкали, як авторитарна гіперсоціалізація. Ми назвали цей фактор «Авторитарне відношення до дитини». Шостий фактор включає у себе такі шкали, як згуртованість, інтелектуально-культурну орієнтацію. Цей фактор ми назвали – «Сімейне об'єднання».

Отже, такі фактори, як «Батьківсько-дитячі стосунки – гіперопіка» та «Сімейний контроль» демонструють найбільший процент поділу практичних результатів і саме вони показують складність чи нездатність дотримуватись

сімейних правил і вимог, контроль один одного, певні порушення у стосунках батьки-діти чи діти-батьки, сварки, непорозуміння. Але попри це, виявлені фактори, які передбачають взаємодію між членами сім'ї. Щоб відносини між батьками і дітьми були добрими, давали підтримку один одному та розуміли один одного, потрібно будувати внутрішнє сімейне спілкування і взаємодію, формувати підтримку і розуміння, вміння вислухати й почути, довіряти та розвивати самостійність, а також відповідальність.

Отже, гіпотеза про те, що є ймовірність того, що існує взаємозв'язок між рівнем стресостійкості і сімейним кліматом у формуванні стресостійкості у молодіжному середовищі підтвердилась.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абабков В. А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков, М. Перре. – СПб. : Речь, 2004. – 166 с.
2. Авраменкова В.В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире / В.В. Авраменко // Вопросы психологии. - 2002. - № 1. - С. 3-17.
3. Андреева Т.М. Семейная психология. /- СПб: „Речь”, 2004. - 244 с.
4. Божович. Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці/Л. І. Божович.- М .: Педагогіка - Пресс, 2008. – 300 с.
5. Витакер К. Полуночные размышления семейного терапевта / К.Витакер. – М.: Независимая фирма «Класс», 2004. – 208 с.
6. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2004 року / [Т.Ф. Алексеєнко, О.Р. Артюх, О.М. Балакірева та ін.]; під ред. М.М. Ілляша та Т.М. Тележемко. - К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2005. –144 с.

7. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
8. Волков Б. С. Психологія юності і молодості: Учеб. Посібник для вузів / Б. С. Волков. – М. : Трікста; Акад. Проект. – 2006. – 255 с.
9. Джемс У. Психология / Под ред. Л.А.Петровской. - М.: Педагогика, 1991. - 368 с.
10. Душков Б. А. Психологія людинознавства / Б. А. Душков. – М. : Персе, 2003. – 477 с.
11. Дьяченко М.І. Психологія вищої школи / М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибовіч, С. Л. Кандибовіч. – Мн. : Харвест, 2006. – 416 с.
12. Карабанова О. А. Психологія сімейних відносин та основи сімейного консультування. М.: Гардарики, 2005. – 25 с.
13. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник: у 3 кн. Кн.1/З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич. – К.: Главник, 2006. – 128с.
14. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник: у 3 кн. Кн.2/ за заг.ред. З.Г. Кісарчук. – К.: Главник, 2006. – 160 с. – (психологічний інструментарій).
15. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник: у 3 кн. Кн.3/ за заг.ред. З.Г. Кісарчук. – К.: Главник, 2006. – 144с. Психологічний інструментарій.
16. Ковалев С.В. Психология семейных отношений / С.В. Ковалев. – М.: Педагогика, 1987. – 159с.
17. Ковалев С. В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. — М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
18. Кован Ф.А., Кован К.П. Взаимоотношения в супружеской паре, стиль родительського поведіння и развитие трехлетнего ребенка // Вопр. психологии. - 1988. – 19,20 с.
19. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 413 с.

20. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
21. Кон И.С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 264с.
22. Кон И.С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1982. – 248 с.
23. Кон И.С. Социология личности / И. С. Кон. – М. : Изд-во полит.лит-ры, 1967. - 383с.
24. Короткий психологічний словник. / Укл. Л. А. Карпенко, М. Г. Ярошевського. – М. : – 195 с.
25. Кочубейник О. М. Трансформація уявлень про “Я-концепцію” у крос-культурних психологічних дослідженнях: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. – К., 2003. – 16 с.
26. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 992 с.
27. Краткий психологический словарь / Под общ.ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
28. Кэррол И. Психология эмоций / И. Кэррол. – СПб. : Питер, 2002. – 460 с.
29. Лэнгле А. «Введення в експериментально-аналітичну теорію емоцій» Питання психології. – Червень - серпень. – 2004. - № 4. – С. 13-21.
30. Макаренко А. С. Книга для родителей. — М.: Педагогика, 1988.
31. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : Издательство 000 “КММ”, 2006. – 240с.
32. Начлаждян А. А. Социально-психологическая адаптация личности / А. А. Налчаджян. – Ереван, 1988. – 364 с.
33. Немов Р. С. Практична психологія: Пізнання себе: Вплив на людей: 1988. - № . – с. 57.
34. Немчин Т. А. Состояния нервно-психического напряжения / Т. А. Немчин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. – 166 с.

35. Основы психологической антропологии, психология развития человека : Учеб. пособие / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Шкільна преса, 2000. – 416 с.
36. Петровский А. В. Проблема розвитку особистості з позицій соціальної психології // Вопросы психологии. – 1984. - № 4. – с. 57.
37. Пича В.М. Радость семейного общения / В.М. Пича – К.: Рад.шк., 1991. – 191с. – (Сер. «Семья и общество»).
38. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2002. – 672 с.
39. Прихожан А. М. Психологія / А. М. Прихожан, И. В. Дубровина. – М. : АКАДЕМІЯ, 1999. – 461 с.
40. Прихожан А.М. Тривожність у дітей та підлітків: психологічна природа і вікова динаміка. – М. : МПСІ Воронеж: НВО «МОДЕК», 2000. – 303 с.
41. Психологический словарь / Под ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – М.: Просвещение, 1983. – 450 с.
42. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Бахрах-М, 2000. – 672 с.
43. Психологія особистості в працях вітчизняних психологів / Сост. Л. В. Куликов. – СПб. : ПИТЕР, 2000. – 476 с.
44. Психолого-педагогічні аспекти адаптації студентів до навчального процесу у ВНЗ. – Кишинів : ШТІЦА, 1990 – 114 с.
45. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: учеб.пособ. для студ. Высш. Учеб.завед. / под ред. Е.Г. Силяевой. – М.:Академия, 2002. – 192с.
46. Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб.пособие. / А. А. Реан. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 288 с.
47. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.

48. Сатир В. Как строить себя и семью / В. Сатир. – М.: Педагогика, 1992. – 192 с.
49. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск, 1989. – 143 с.
50. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М., 1992. – С. 104–109.
51. Старовойтенко О.О. Особистісні передумови культурного впливу на іншого: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інститут соціальної та політичної психології АПН України. – К., 2004. – 15 с.
52. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
53. Столяренко Л. Д. Основи психології / Л. Д. Столяренко. - 4-е вид. - Ростов н / Дону. – 2001. – 672 с.
54. Титаренко Т. М. «Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності». – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
55. Хрестоматія: Психологія вікових криз / Укл. Сельченко К. В. – Мінськ. : Харвест; М. : АСТ, 2001. – 559 с.
56. Хрестоматія: Психологія особистості / Під. ред. Ю.Б. Гіппенрейтер, А. А. Пузиря. – М. : «Преса», 1982. – 567 с.
57. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 544 с.
58. Щербатих Ю.В. Психологія стресу. - М.: Академія, 2005. -250с.
59. Щербатих Ю.В. Психологія стресу й фізичні методи корекції. - СПб.: Пітер, 2006. -256с.
60. Юрченко В. Вплив взаємин між студентами та викладачами на “Я-концепцію” майбутнього вчителя // Освіта і управління. – 1997. – Т.1. – № 1. 119 – 123с.
61. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2006. – 382 с.